

Nogle historiske Optegnelser om Sønderby Sogn.

Af J. C. A. Carlsen-Skiødt.

Sønderby Sogn hører til de middelstore i Baag Herred. Ved Folketællingen i 1921 var der 787 Indbyggere (1801 var der 575 og 1901 731), og der er i Sognet 165 Gaarde og Huse med 285

Sønderby Sogn.

Tdr. Hartkorn. Ved Tællingen i 1921 var der 235 Heste, 835 Hornkvæg, 34 Geder, 221 Faar og 520 Svin.

Af Byerne er *Sønderby* (1348 skreves Navnet Søndherbye) langt den betydeligste, og her findes Kirken, Præstegaarden, Vestre Skole med Forskole og et Mejeri. Ved Ebberup Stationsby ligger en Vindmølle, et Savværk, Gæstgiveri og Andelsmejeriet »Eng-have«, oprettet 1899 samt Østre Skole med Forskole.

Landevejen fra Assens til Faaborg gaar gennem Sognet og danner paa en Strækning Grænse mellem Sønderby og Kærum Sogne.

Aa er en mindre By ved Aakrog Bugt; her er Badested med Badehotel, som besøges af ikke faa Badegæster om Sommeren.

Sønderby Bjerge og Sønderby Mosemark er mindre Samlinger af Gaarde og Huse.

Ved Frederiksgave er en gammel idyllisk Vandmølle kaldet »Slotsmøllen« eller »Store Mølle«. I 1588 havde »Hagenskoff Slotsmølle 2 Kværne«, skriver Jacob Madsen i sin Visitatsbog.

I Følge et kgl. Brev til Lensmanden Jacob Ulfeldt paa Hagen-

Parti af Sønderby med Søen.

skov, dateret 4. Juni 1605, har Pouel Møller i Hagenskouf Mølle klaget over, at han ikke kan udrede den aarlige Landgilde og Afgift, som hidtil er svaret af Møllen, fordi Adelige allevegne deromkring »have opført Møller til Fortrængsel for ham, og ogsaa for andre indtrufne Omstændigheders Skyld«, hvorfor han anmoder om noget Afslag i den aarlige Landgilde. Kongen har stillet sig imødekommende og har bevilliget, at der i de næste 2 Aar maa afkortes 2 Læster Mel i den Landgilde, Møllen er indskrevet for i Jordebogen.

21. April 1607 sendes der Jacob Ulfeldt et andet kgl. Brev med Anmodning om »med det første at lade Hagenskouf og Kaals Mølle i Assens i Hagenskouf Len istandsætte med Møllestene og

andet, som maatte gøres fornødent«. Under 18. Juni 1623 bliver en lignende Skrivelse sendt til Lensmanden Jørgen Brahe om at lade Hagenskouf Mølle reparere.

Nu er det gamle Mølleri nedlagt, og her er indrettet Maltgøreri og Bryggeri. Vandkraften benyttes nu til at drive et Savskæreri.

Sognets Jorder er ikke meget bakkede, det højeste Punkt er »Portehøj«, der er 47 Meter højt. Ud mod Kysten er der paa en Strækning en brat affaldende Klint, 44 Meter høj. Egnen er smuk og frugtbar med levende Hegn langs flere af Vejene, og omkring Frederiksgave findes en Del gammel Skov, Teglskov, Kobbelskov, Hagenskov, Ulvemoseskov, Mølledams Moseskov.

Ved Sønderby ligger Sønderby Sø, ca. 25 Tdr. Land stor. En Del af den er tilgroet med Tagrør og Siv.

I Aaret 1717, 28. November, oprettede General Dewitz, Frederiksgave, et Testamente, hvorefter der skulde opføres et Hospital for fattige Mennesker i Sønderby, og til dette Brug skænkede Generalen 1000 Rdl. Han naaede ikke selv at faa Hospitalet bygget, og Arvingerne trak det i Langdrag. Da Biskop C. Ramus den 26. Sept. 1734 holdt Visitats i Sønderby, var Hospitalet endnu ikke opført, og han skriver derfor i Visitatsbogen: »Efter Hr. General Dewitzs Testamente skal der bygges et Hospital paa Sønderby Kirkegaard, som endnu ikke er sket, og vil om samme ske Erindring for vedkommende Arvinger.«

Biskoppens Paamindelse synes at have hjulpet; thi 1738 udstedte Ritmester Frantz Joachim v. Dewitz Fundats paa Farbroderens i »1717 stiftede Hospital for 8 Fattiglemmer«. Da var Kapitalen vokset til 2213 Rdl., og Hospitalet blev saa bygget Aaret efter, 1739, og opført med 12 Fag Hus ved Kirkegaarden.

Konferentsraad Ryberg »forbedrede« Hospitalet med forskellige Gaver; saaledes fik de fattige, som havde faaet Bolig i Hospitalet, tildelt Tørv, Brænde, en Kø til Deling, 4 Skæpper Byg hver samt 13 Rigsdaler til Deling om Aaret.

Denne Uddeling blev senere overtaget af det kongelige Rentekammer og fortsat hvert Aar, efter at Staten i 1824 havde overtaget Frederiksgave. I 1915 solgtes Hospitalet til Nedbrydning og er nu forsvundet.

Skytten Johannes Vingals og Hustru Christine Bech's Legat.

Joh. Vingal var Skytte paa Frederiksgave, og da han og hans Hustru ingen Børn havde, oprettede de under 3. November

1810 ved Testamente et Legat paa 121 Rigsdaler 9 Skilling Sølv, hvoraf Renterne skulde tilfalde Sønderby Hospital imod, at Legatstifternes Gravsted paa Sønderby Kirkegaard blev vedligeholdt.

Kapitalen er indbetalt til Sønderby Fattigvæsen, der har overtaget Forpligtelsen angaaende Udførelsen af Legatets Bestemmelser.

1551 udgik der kgl. Befaling til Verner Suale, Claus Brockenhuus til Søndergaard, Claus Basse, Eggert Henrichsen, Niels Henrichsen og Knud Michelsen, at de i Anledning af en Trætte mellem Peder Nordby til Urup paa den ene Side og Jørgen Jensen, Hans Andersen og Gertrudt Plous i Sønderby paa den anden Side om et Stykke Jord i Sønderby at undersøge, hvem samme Jord tilkommer. Om Dommen eller Voldgiftskendelsen vides intet nærmere.

I Baag Herreds gejstlige Jordebog af 1572 omtales blandt »Bona mensalia« for Sønderby Præsteembede, et Stykke Jord ved »Borgaleyde« (Borgeled) kaldet »Degnetofte«, hvori kunde saas 3 Skæpper Byg. Desuden havde Præsten en Humlehave, der var indhegnet af Gadejord, »hvor et lidet Hus stod, som blev afbrudt omkring 1570.«

Saa vel i Grevens Fejde som under Svenskekrigen er det gaaet haardt ud over Sønderby Sogn. Efter »Sal. Kong Christians Brev af 1538« gives til Mester Thomas Hegle, Borger og Bartskjær i Assens og hans Arvinger »sin Naades og Kronens Part« i en Gaard i Sønderby »som var forbrudt i Grevens Fejde«.

Præsten for Sønderby og Helnæs indberetter 1690 ¹⁾, »at han finder nogle Gaarde at være afbrudte og ødelagte i Sønderby Sogn af Svensken, og Jorderne er blevet underlagt Hagenskov, nu Frederiksgave, men Ejeren Velbaarne Chr. Banner betaler Præsten Tiende deraf«. Og i 1664 laa endnu 5 Gaarde i Sønderby og 1 Hus i Aa øde fra Svenskekrigens Dage.

Under Trediveaarskrigen ²⁾ var der Indkvartering af danske Hærstyrker i Sønderby. Soldaternes Opførsel synes at have været raa og brutal, og Bønderne i Sønderby indsendte derfor en Klage til Kong Christian den Fjerde. Under 23. Oktober 1627 udfærdiges der i Anledning af denne Klage en kgl. Skrivelse til Kom-

¹⁾ Gejstlig Jordebog for Baag Herred 1690.

²⁾ Kong Chr. IV deltog i Trediveaarskrigen i Tyskland i to Aar fra 1627 til 1629 med en Hær paa ca. 32,000 Mand.

mandanten Marquar Bilde med Anmodning om, »at tale med Underofficererne, som er indkvarterede i Sønderby, at de tilholder deres Soldater at nøjes med Nødtørfthighed og sørge for, at de straffes tilbørlig for den Ubillighed og Modvillighed, de har begaaet overfor Bønderne.« Ligeledes paalægges det, at Soldaterne skal mere fordeles, »saa Undersaatterne kan taale Indkvarteringen«.

I Krigsaarene 1848—49—50 havde Sønderby ogsaa Indkvartering af danske eller svenske Tropper ligesom de andre Sogne paa Vestfyn.

Af de i Sønderby Sogn hjemmehørende Soldater faldt i denne Krig eller døde under Indkaldelsen følgende:

Underkorporal *Niels Jensen*, Sønderby, 5. Bataillon, 4. Kompagni Nr. 13, faldt ved Dybbøl 5. Juni 1848 og blev begravet paa Sønderborg Kirkegaard.

Konstabel *Anders Jørgensen*, Sønderby, døde paa Augustenborg Lazaret af Sygdom 21. Januar 1851, begravet paa Augustenborg Kirkegaard 24. Januar.

Menig *Hans Hansen*, Sønderby, fandtes død i sin Seng af Blodstyrning 19. Marts 1850, begravet paa Svendstrup Kirkegaard paa Als 23. Marts 1850.

Frederiksgave

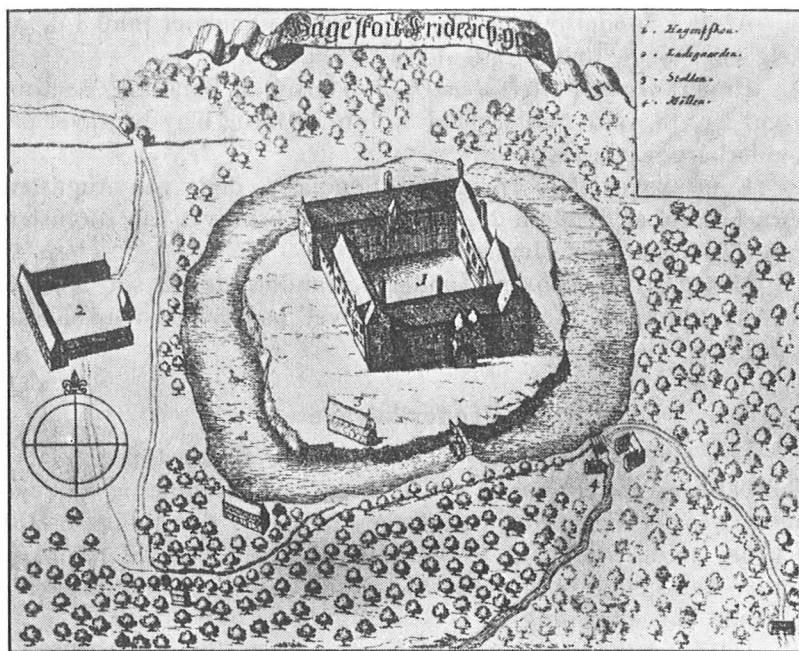
Det ældste Hagenskov menes at have ligget paa »Gamle Slotsbanke« i Nærheden af Frederiksgaves Vindmølle og Spinderhuset, hvor et Voldsted nu betegner Pladsen. I den tidligere Middealder er der opført et nyt Hagenskov paa »Store Slotsbanke«, der er beliggende 600 Meter Syd-sydøst for Frederiksgaves nuværende Hovedbygning.

Oprindelsen til Navnet Hagenskov kan ikke sikkert paa-vises. I Valdemar den II's Jordebog skrives 1231 »Hæghnæthscog«, 1251 skrives Navnet »Haghænskow« og 1261 »Hakenschow«. Muligvis kan Navnet stamme fra, at Skoven laa paa en »Hage« ved Stranden, eller af det tyske »hægen«³⁾, d. e. hegne, frede, forsvare. Hvis det sidste skulde være rigtigt, maa det være saaledes at forstaa, at Skoven »Hagenskov« er oprindelig en Del af de store, gamle Oldtidsskove, og altsaa langt ældre end Slottet eller Borgen. Det er ret sandsynlig, at Havet engang har gaaet

³⁾ Eller »hegen«.

helt op til »Store Slotsbanke«, hvilket de lave Engstrækninger langs Mølleaaen tyder paa; og et Skibsanker af Jern, som i sin Tid er opgravet i Nærheden af Slotsbanken (i Soldaterhaven), kunde tyde paa, at der tidligere har været sejlbart Hav ind til Hagenskov, og for Enden af Sejlløbet er saa Vagtaarnet blevet bygget til Forsvar. Noget lignende har f. Eks. ogsaa været Tilfældet med Vagtaarnet ved Asborg (Aborre) ved Aborreminde.

En Formodning om, at Erik Lams Fader, Hagen Ubbesen, omkring Aar 1100 skulde have bygget det ældste Hagenskov,

Frederiksgave før Branden 1741. (Efter Resens Tegning).

og Erik Lam være født her, er tvivlsom, da Navnet vistnok er meget ældre.

Traditionen, der altid saa let klarer historiske Vanskeligheder, oplyser, at Navnet hidrører fra Kong Hagen, en Sagnkonge, der omtales i Kæmpeviserne, og var den af de syv Næsekonger, som undertvang de seks andre. (Hagenhøj i Haarby). Traditionen fortæller endvidere, at der i Slotsbanken skal findes en Guldhest (eller en Guldprins til Hest), og da Stedet endnu ikke er fundet, saa er der altsaa en Chance for den heldige.

Den ældste historiske Optegnelse om Hagenskov stammer fra 14. Juli 1251, da Kong Abel⁴⁾ herfra udsteder »et Brev« (vgl. Anordning), hvorved der gives Faaborg Bys Borgere Toldfrihed over hele Riget.

Næste Gang Hagenskov omtales er ved den Lejlighed, da Erkebiskop Jacob Erlandsen i Lund mellem 3. og 6. Februar 1259 af Kong Christoffer I blev sat i Fængsel eller i »Taarn, Bolt og Jern« paa Hagenskov, men om Bygningen da laa paa »Gamle« eller paa »Store Slotsbanke« kan ikke afgøres.

Det har været et underligt Optog, der den Dag drog hen ad Vejen og over Vindebroen og ind paa Hagenskov.

Den stolte Ærkebisp sad paa Hesten med sammenbundne Fødder under Hestebugen, iført en verdslig (spraglet) Dragt og med en Narrehætte med hængende Rævehaler paa Hovedet, medens Kongens raa Stridsknægte under haanende Tilraab holdt Vagt om ham.⁵⁾ Langs Vejen har Landsbyernes Befolkning staaet og set paa det sælsomme Tog, nogle med Gysen for Guds og Kirkens Vrede, andre med Latter og Spot.

Mange mener, at Biskoppen sad fangen her i 2 Aar under meget haard Behandling, og hvis det er Resterne af Fangetaarnet, som endnu findes paa »Store Slotsbanke«, har det været baade uhyggeligt og umenneskeligt.

Det sandsynligste er dog, at Biskoppen efter at Kong Christoffer var død sidst i Maj 1259, er blevet løsladt.

Kort efter blev Hagenskov pantsat til Hartvig Albert af Brunsvig, og senere kom Slottet i Hænderne paa Grev Gert, der 1336 solgte det til den holstenske Adelsmand Ditlev von der Wensin for 3000 lødig Mark. Denne Mand ejede tillige Hylgenæs (Helnæs) og Booty (Baagø). 1360 solgtes Hagenskov til Benedict Ahlefeldt, der vistnok videresolgte Godset 1396 til Dronning Margrethe, og det forblev nu i henved 300 Aar i Kronens Eje under Bestyrelse af en kongelig Lensmand. Af disse Lensmænd (de kendes ikke alle) kan nævnes: Henning Berg 1389, Niels Svendsen 1409, Hertug Bugislav 1436 (han var Broder til Erik af Pomern), Peder Hogenskild 1453—64, Hans Walkendorf 1495, Jørgen Urne 1497, Ebbe Strangesen 1505, Peder Lykke 1511.

⁴⁾ Kongens Dokument, der kun kendes i Afskrift, har ikke Navnet Abel, men Erik; men p. Gr. af Aarstallet og andre Forhold antages Erik at være en Fejlafskrift for Abel.

⁵⁾ Biskoppens egen Broder var Anfører for Bevogtningsmandskabet.

Eske Bille, der var Lensmand fra 1514—29⁶⁾, var vistnok den første, der foretog Inddæmninger fra Stranden, noget der gentagne Gange er blevet fortsat siden. 1515 fik Eske B. kgl. Ordre til at formane Provsten i Assens, Hr. Hans Hansen om »ei at strippe de omkringliggende Marker over med sine Jagthunde samt tage Hundene fra hans Dreng og give ham Hug dertil.« I 1516 var Christian II paa Besøg paa Hagenskov, og da han 1550 overførtes som Fange fra Sønderborg til Kalundborg, havde han her paa Slottet en Sammenkomst med Christian III. 1527 faar Eske Bille Befaling til at bygge og forbedre paa Hagenskov Slot, om nogen Brist findes.«

Under Grevens Fejde, da Reinvald v. Heidersdorf var Lensmand, blev Slottet eller Borgen indtaget af Bondeføreren Hans Nielsen Lunde fra Hølegaarden eller fra Terpegaarden i Ebberup. Overrumplingen skete derved, at han førte Bondehæren over Gravene ved et Vadested, som han kendte fra den Tid, han var Husknægt paa Hagenskov, og samtidig afskar han Vandtilførselen til Borgen, der foregik fra en Kilde i Nærheden.⁷⁾ Efter Slaget ved Øksnebjerg 11. Juni 1535 blev Hagenskov besat med kgl. Tropper, og Hans N. Lunde, der var blevet fanget i Slaget, blev henrettet og lagt paa fire Stejler paa Stejlebjerg ca. 300 Meter Nordøst for Gaarden paa højre Side af Vejen til Spinderhuset.

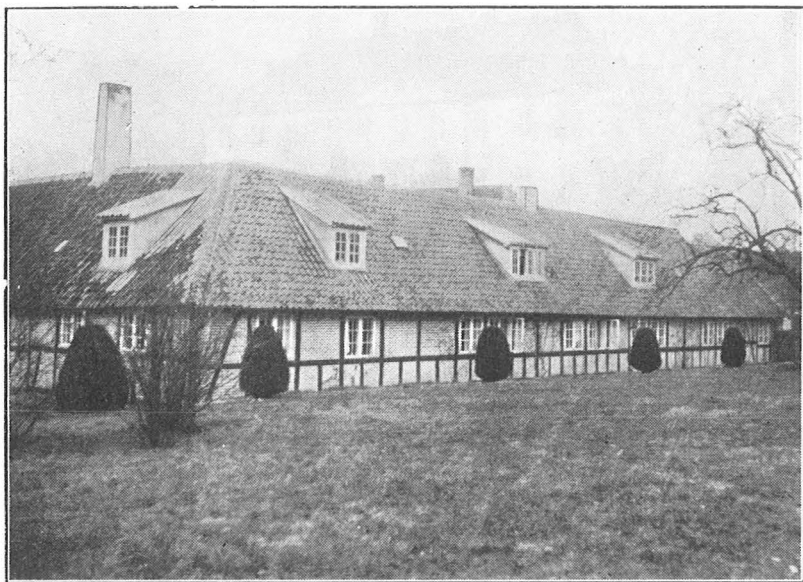
1551 fik Bønderne i Hagenskov Len (Baag Herred) kgl. Befaling til at skulle arbejde 6 Dage paa egen Kost paa Nyborg Befæstning. Og 1569 fældes en Landstingsdom, hvoraf erfares, at Raadmand Jørgen Bang i Assens havde 1560 indløst noget Jord, der kaldtes »Grisejord« paa Lundager Mark; men som var henlagt til Hellig Korsens Vicarie i Assens fra ærlig og velbyrdig Mand, Jens Rottfeldt, Hovedsmand paa Hagenskov, for 50 Daler. Denne Handel blev omstødt ved Dommen 1569, og Jorden blev igen lagt tilbage til Kirken. Den 10. Juli 1606 fødtes Corfitz Ulfeld paa Hagenskov, hvor Faderen, Jacob Ulfeld, var Lensmand. Ved Gravning i Nærheden af en Iskælder paa Slotsbanken er fundet en Del Mønter, som blev møntede af Corfitz U. 1644 og senere kasseredes.

⁶⁾ I 1523 var efter Kong Frederik I's Befaling Rigets Raad forsamlede i Roskilde og afsagde der Dom angaaende en Trætte mellem Eske Bille og Jacob Hardenberg om Hagenskov Slot og Len, Dommen faldt saaledes ud, at Eske B. beholdt Lenet.

⁷⁾ Formodentlig den Kilde, som endnu findes i den nuværende Have og kaldes Carolinekilde efter Kronprins Frederiks (VII) Gemalinde.

I 1612 var Jacob Rosenkrantz Lensmand paa Hagenskov, og i det Aar var han og Eske Brok paa Besøg og Gæster hos Breyde Rantzau i København, og fra dette Besøg fortæller Eske B., at »kongelig Majestæt kom derind og haffde (vi?) ett godt Rus och drack udi 3 Thimer.«

Jørgen Brahe blev Lensmand i 1617, og var det indtil sin Død 1661. Han blev taget til Fange af Svenskerne baade 1658 og 1660. I Antegnelser til Lensregnskaberne fra disse Aar læses om den svenske Hærs Voldshandlinger, at »samme Dag, de kom i Land, udplyndrede de Slottet, skød nogle af Folkene død, borttog Lensmandens Mobilier for mange Tusind Dalers Værd.....

Frederiksgave ældre Hovedbygning. Opført af Major Dewitz 1742. Nu Forpagterbolig.

da de rejste bort, førte de Skriveren bort nøgen med sig til Anmeen«.....

I Regnskabet fra 1617, samme Aar Jørgen Brahe overtog Gaarden, hedder det, at Møllen er brøstfældig, og at der i Slottet »ikke var noget Sted i Stuer og Kamre, man kunde sidde tørt.«

I 1655 omfattede Hagenskov Slots Len følgende: ^{s)} 113 Jord-

^{s)} Gl. Sam. 2, 3, 92.

egne Bønder, 516 Fæstebønder, 3 Pebersvende, 27 Ugedagsmænd, 7 Møllere, 15 Haandværkere uden Avl, 341 Dreng for fuld Løn, 201 Dreng for halv Løn, altsaa over 1200 arbejdsføre Mandfolk. (Kvinderne kom slet ikke i Betragtning ved den Lejlighed). Fra et lidt tidligere Tidspunkt⁹⁾ siges der om Befolkningen i Baag Herred: »Mændene i dette Herred er kraftige og energiske, ikke lidet haardere i Sind end de øvrige Fynboere. Der fandt stedse et trofast Sammenhold Sted mellem Herredets store Bondeætter.«

Frederiksgave Slot. Opført 1775 af Niels Ryberg.

Ved Skøde af 19. Marts 1667 skænkede Kongen (Fr. III) Hagenskov til Amtmand Niels Banner. Det var den Gang et ret stort Gods med 139 Tdr. Hartkorn og havde Bøndergods i Sønderby, Dreslette, Kjærum, Gamtofte, Køng, Flemløse, Barløse, Sandager, Tanderup, Vedtofte, Ørsted, Søllested, Turup og Kerte Sogne.

Niels Banner anmodede Kongen om Tilladelse til at forandre Slottets Navn til Frederiksgave (efter Kongens Navn), og Kongens Svar, der er dateret 27. Januar 1668, lyder saaledes: »Wi

⁹⁾ Fyns Historie og Topgrf.

Fr. III etc. vor Gunst tilforne, wiid, at wi naadigst tilfredtz er, at Du den Gaard Hagenskov i wort Land Fyen, som dig med tilliggende Godtz aff os naadigst forvndt er, hereffter maa kalde Frederichsgaffve, hvileket Du saaledes paa tilhørige Steder sielff haffuer at lade publicere och forkynde.«

Efter en Tegning af Resen bestod Frederiksgave paa denne Tid af 4 sammenbyggede Fløje og laa paa en Ø omgivet af Vandgrave, hvorover der mod Syd førte en Vindebro. Bygningen havde ingen Taarne. Ladebygningerne laa omtrent 600 Meter nordvest for Slottet, hvor de endnu ligger.

Efter Niels Banners Død 1670 overtog Sønnen Chr. B. Godset, og hans Enke solgte det 1707 til Generalløjtnant J. von Dewitz, der skal have tjent sig op fra simpel Rytter til General og have tjent Dronning Anna i England. Efter Overtagelsen af Frederiksgave havde han Eksercerplads for sine Soldater i den saakaldte Soldaterhave syd for Slotsbanken.

Efter General Dewitz's ¹⁰⁾ Død 1719 overtog Broderen, Oberst Joachim v. D., Godset, og da han døde allerede 1723, arvede Sønnen, Major Frantz v. D., Frederiksgave. I sidstnævntes Tid brændte Slottet 1741. Major D. kom den Nat kørende fra Odense og kunde se Brandskæret, mens han kørte hen ad Vejen. Hans Frue havde nær indebrændt, men blev reddet af Martin Møller, Slotsmøllen (el. store Mølle).

Efter Branden opførte Majoren en Bindingsværksbolig paa den modsatte Side af Vejen; sandsynligvis er den nuværende Forpagterbolig en Del af denne Bygning.

1764 solgte Major D. Frederiksgave for 170,000 Rdl. til Kancelliraad Fr. Otte i Eckernførde, efter hvis Død (1766) Godset overgik til Svigersønnen, senere Konferentsraad Niels Ryberg, en Bondesøn fra Ryberg i Salling, Jylland (født 1725, død 1804). Hans Løbebane er noget af et Eventyr. Som ung kom han til København, og 28 Aar gammel tog han Grossererborgerskab her og snart var hans Handelshus et af de største i Danmark.¹¹⁾

Efter at have overtaget Frederiksgave lod han 1775 ¹²⁾ bygge den nuværende Hovedbygning, der er opført i to Stokværk efter Tegning af Stadsbygmester Georg Rosenberg. Samtidig blev Ha-

¹⁰⁾ I Sønderby Kirke er indrettet et særligt Gravkapel i Taarnrummet for Slægten Dewitz.

¹¹⁾ Se Nyt hist. Tidsskrift IV, jr. 204.

¹²⁾ Aarstallet 1775 staar over Døren ud til Gaarden.

ven anlagt i fransk Stil med Grotter og lign.; senere er Haveanlægget forandret til engelsk Stil.

De to Porthvælvinger, Spinderhuset og Kobbelhuset, gennem hvilke Vejen ¹³⁾ fører ind til Hovedbygningen, henholdsvis Nord og Syd fra, menes ogsaa at være opførte af Niels Ryberg, men det mest sandsynlige er dog, at dette kun har været en Ombygning, og at Porthusene er betydeligt ældre, da Ordene »Kobbel« og »Spinna« (efter Vedel Simonsen) kan betyde: »Indhegning« (Afspærring, Gærde ell. lign.).

Fra Kobbelhuset til Gaarden fører en gammel Egealle, der er enestaaende i sin Art her i Landet.

»Kobbelhuset« ved Frederiksgave.

Endvidere lod N. Ryberg Dreslette Kirke ombygge i 1785—87, hvorved saavel dens Indre som dens Ydre ganske forandredes. De øvrige til Godset hørende Kirker lod han alle istandsætte. 1799 købte han Flenstofte, og 1800 afkøbte han Pastor Seidelin i Køng Flemløse Kirke.

¹³⁾ Omkring 1925 er Vejen paa Grund af den voksende Trafik ført udenom Spinderhuset.

Til Minde om sin i 1767 afdøde Hustru, Margrethe Dorothea Otte, lod Ryberg 1785 i Slottets Have oprejse en Marmorstøtte, dannet af Billedhuggeren Wiedevelt. Den er senere henflyttet til Dreslette Kirkegaard. En anden Marmorstøtte, som han lod opstille i Haven til Ære for sin Sønnekone, var udført af Dajon og forsynet med forskellige Sindbilleder samt Navnet: Angeliqve.¹⁴⁾ Denne sidste Støtte menes at være ført til Hvedholm, men synes nu at være forsvundet.

Ved hans Død havde Frederiksgave ialt 134 Tdr. Hartkorn og ca. 1000 Tdr. Land, deraf 300 Tdr. Land inddæmmet Strand, foruden Flenstofte med 200 Tdr. L. Bøndergodset, der androg 1038 Tdr. Hartkorn, lod han delvis udskifte.

I en Omtale af Niels Ryberg ved hans Død hedder det bl. a., »at hans Handelshus i mere end 40 Aar havde haft den mest ubetingede Agtelse over hele Europa, at hans Industriforetagender havde sat mangfoldige Hænder i Arbejde, og at hans Landvæsens Indretninger geraadede saavel hans Hjerte til Ære som hans Bønder til Gavn.«

Hans Kiste indsattes i den Rybergske Familiebegravelse i Dreslette Kirke, men er senere blevet nedgravet under Gulvet i Kapellet.

Niels Rybergs eneste Søn, senere Etatsraad I. C. Ryberg (død 1832), overtog Frederiksgave efter Faderens Død; men paa Grund af Krigen og Statsbankerotten var Godset blevet saa forgældet, at Staten maatte overtage det i 1824; men Rybergs Enke, Engelke Charlotte Falbe, boede dog paa Slottet indtil 1841, hvorefter hun tog Ophold i Assens. Hun døde 23. August 1846.

Fra 1841 til 1847 var Slottet Sommerbolig for Kronprins Frederik (Frederik VII) og hans anden Hustru Prinsesse Caroline Mariane af Mecklenburg-Strelitz, men i 1844 rejste Prinsessen tilbage til Tyskland, og to Aar efter blev Ægteskabet opløst.¹⁵⁾

Under Kronprinsens seksaarige Ophold paa Frederiksgave blev der ligesom kastet ny Glans over den gamle Herreborg, og mange er de Historier, der fortælles af de ældre Beboere paa Egnen, om Prinsens Færden og vennesæle Maade at omgaas den jævne Befolkning paa.

¹⁴⁾ Den englelige, som en Engel.

¹⁵⁾ Lovise Rasmussen, der senere blev gift med Fr. VII under Navn af Grevinde Danner, boede en Del af disse Aar i Skovridergaarden ved Frederiksgave.

Ved hans Ankomst til Slottet 1841 skrev Vedel Simonsen bl. a. følgende:

»Saa ynderiig smiler din Sommerborg hist
 paa venlige — skovklædte — frugtrige Kyst;
 — et Eden i Paradishave.
 O, maatte den vorde Din Glæde, Din Lyst!
 O, maatte den styrke og kvæge Dit Bryst,
 som fryd — og som frede — rig Gave!
 Nu Vinteren hersker og Livet er tyst,
 Naturen er sunket i Dvale;
 med Fortids Kærminder paa vintergrøn Qvist
 vi smykke din Fyrsteborgs Sale.
 Men Vaaren vil atter opvaagne paany,
 da plukke vi Blomster i Dale,
 da bringe vi glade Dig Sommer i Bye
 og smykke med levende Blomster paa nye
 Din Borg og dens yndige Sale.«

Hertil føjer han: »... vi ville derhos af Hiertet ønske, at han (Kronprins Frederik) maa være »den gyldne Prins«, man nu i saa lang en Række af Aar der paa Egnen har søgt efter, men hidtil forgæves.....«

Da Kronprinsen senere var blevet gift og derefter ankom til Frederiksgave sammen med Prinsessen, blev de modtaget med store Hædersbevisninger. Hele Omegnens Befolkning stod opstillet i lange Rækker langs Vejen, de Nygifte skulde befære; Mændene paa den ene Side og Kvinderne paa den anden, og alle med Kranse af Blomster i Hænderne.

Ved Slottet stod en af Sønnerne fra Hølegaarden i Ebberup, og en Datter fra Ørbækgaarden, hver med sin Adresse, som de skulde overrække Prinseparret; og disse to unge nød senere om Aftenen den Ære at blive indbudt til at danse henholdsvis med Kronprinsessen og Kronprinsen.

Hele Godsets Befolkning var samtidig indbudt til Fest i Urtehaven ved Frederiksgave, hvor alle Gæsterne blev beværtede. Haven var om Aftenen oplyst med Fakler og kulørte Lamper.

Under Kronprinsens Ophold paa Frederiksgave var hans Yndlingsfornejelse dels at fiske i de Smaasøer og Moser, som findes paa Egnen, dels ved Udgravninger at undersøge de mange Kæmpehøje, der endnu paa den Tid fandtes i Baag Herred.

Til det sidste Arbejde benyttede han et Par Arbejdsmænd fra

Voldbro, saa man vil forstaa, at det kyndige Tilsyn ved Udgravningerne i høj Grad har været mangelfuldt. Imidlertid blev der ved dette Arbejde fremdraget ikke faa Genstande, væsentlig fra Bronzealderen, og Fundene blev indsendt til Prinsens private Museum paa Frederiksborg Slot. Ved Slottets Brand 1859 ødelagdes Størstedelen af Samlingen.

Efter at Kronprinsen var fraflyttet Frederiksgave 1847, stod Slottet ubenyttet hen indtil 1854, da Hovedgaarden tillige med to Vandmøller og Skoven bortsolgtes ved Auktion til Grev Carl Wedell-Wedellsborg for 318,500 Rdl. Bøndergodset var tidligere frasolgt.

Der fortælles følgende lille Episode fra Auktionen i 1854:

Det var jo Staten, der afholdt Auktionen ved Repræsentanter fra København, og mellem de forskellige Lysthavende var ogsaa mødt Grev Carl Wedell sammen med sin Godsforvalter Evertz, der gav Bud paa Grevens Vegne. Da Hammerslaget var faldet, raabte Statens Repræsentant: »Maa vi saa bede om Kaution«. Herpaa svarede Godsforvalteren omgaaende tilbage med stærk Klang i Stemmen: »Kontant«.

Saa blev der ikke talt mere om den Ting, Handelen var i Orden.

1869 brændte det meste af Ladebygningerne, og 1908 ødelagdes de efter Branden opførte Bygninger igen (med Undtagelse af den vestlige Længe), ved en ny Brand.

De nuværende Bygninger er opførte paa de gamle Mure.

1882 blev Frederiksgave omdannet til en Stiftelse under Navn af »Grev Carl Wedell's Familienstiftelse«, og Slottet beboes nu af Stifterens Broder-Sønne-Datter, Lensbaronesse Christiane Rosenkrantz. Avlsgaarden er bortforpagtet til Forpagter V. Hvenegaard.

Efter at Lensloven var traadt i Kraft, og Udstykningen af Jorderne fra Lensgodserne skulde foregaa, købte Greven paa Wedellsborg ca. 300 Tdr. Land fra Frederiksgave (af Stiftelsen) og herpaa oprettedes i 1927—28 ialt 25 Statshusmandsbrug, medens 6 andre mindre Husmandsbrug fik tillagt Tillægsparceller.

Herefter har Frederiksgave 308 Tdr. Land Ager og Eng med ialt 38 Tdr. Hartkorn. Have, Park og Gaardsplads udgør 36 Tdr. Land, desuden hører der til Gaarden ca. 300 Tdr. Land gammel Skov.

Derefter er Frederiksgave dalet ned i de mindre Herregaardes Rækker, men den statelige Hovedbygning og den pyntelige For-

pagterbolig bærer Vidnesbyrd om Fortidens Dygtighed og Kultur, og naar man færdes her under Parkens brede Trækroner og hører Skovduerne kurre, medens Slotsmøllens Vandhjul klapper, da er det som Minderne fra fjerne Tider og Slægter taler til een, — henover de sammensunkne Voldsteder og næsten tilgroede Grave. Den gamle Herreborg Hagenskov — Frederiksgave — er omgivet af Sagn og Mystik som faa andre Adelsborge her i Landet.

Af andre Gaarde i Sønderby Sogn kan nævnes:

Lundegaard, hvis samlede Areal er 93 Tdr. Land. Gaarden har været i samme Slægt (Lunde) i flere Generationer.

Søgaard, hvis Hovedbygning er opført af Grundmur 1867, er beliggende umiddelbart vest for Sønderby Sø og har et Tilliggende af 70 Tdr. Land.

Portehøjgaard med et samlet Areal af 60 Tdr. Land, blev i 1850'erne købt fra Frederiksgave til fri Ejendom. *Strandlyst*, der ligger i Sønderby Bjerge tæt ved Lille Bælt, er en nybygget Gaard, Laden er opført 1898 og Stuehuset 1906. Jordtilliggende 50 Tdr. Land. *Bjernegaard* er 9. Februar 1856 købt til fri Ejendom fra Frederiksgave for 3348 Rdl.; nu har Gaarden et Jordtilliggende af 65 Tdr. Land. *Gunderhøjsgaard* ligger tæt S.V. for Sønderby By. Bygningerne er opførte 1884, Jordarealet er 65 Tdr. Land. *Aksmosegaard* laa oprindeligt inde i Sønderby By, men blev 1868 flyttet til den nuværende Plads. Areal 50 Tdr. Land. En tidligere Fæster af Gaarden, Simon Mortensen, var Soldat i 11 Aar under Napoleonskrigene ved Aarhundredets Begyndelse.

Sønderby Kirke.

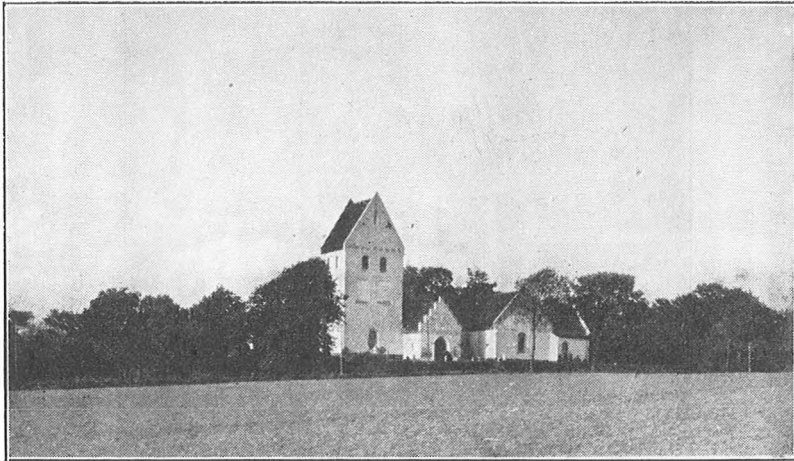
Tæt ved den store Sø, højt og frit beliggende paa Kirkebakkens, hæver den statelige gamle Kirke sit Taarn og Skib op over Byens Gaarde og Huse. Kirken er en lang, smal Bygning, hvis ældste Del er Skibets to østlige Fag og Korets Vestfag. Denne Del af Kirken er opført i Middelalderen (i Valdemarernes Tid) af raa Kampesten, indsamlede fra de omliggende Marker; Hjørnerne har tilhugne Kvadersten. Paa Nordsiden foran Skibets Norddør, hvoraf Rester endnu ses, laa tidligere Vaabehuset. Senere er der opført et Vaabenhus paa Sydsiden af smaa Mursten, og herigenem er Indgangen nu til Kirken. Over Vaabehusets Dør er et muret Kors.

Koret er i sengotisk Tid udvidet mod Øst og har to Krydshvælvinger, Skibet har tre gotiske Hvælvinger og er langt tilbage

i Tiden forlænget med et Vestfag, som muligvis oprindelig har været Underbygningen af et tidligere Taarn.

Ved Opførelsen af det senere tilbyggede Vesttaarn er foruden benyttet raa Kampesten og foroven store Munkesten. Taarnet har kantakkede Blindingsgavle i Nord og Syd, og det krydshvævede Taarnrum er ved et smukt smedet Jerngitter fra det 18. Aarhundrede skilt fra Skibet. Den vestlige Del af Taarnrummet er fraskilt til Materialrum; den øvrige Del af Rummet blev i 1746 indrettet til Familiebegravelse for Slægten Dewitz, der dengang var Ejer af Frederiksgave.

Her i Gravkapellet staar to Marmorkister og to Sandstens-

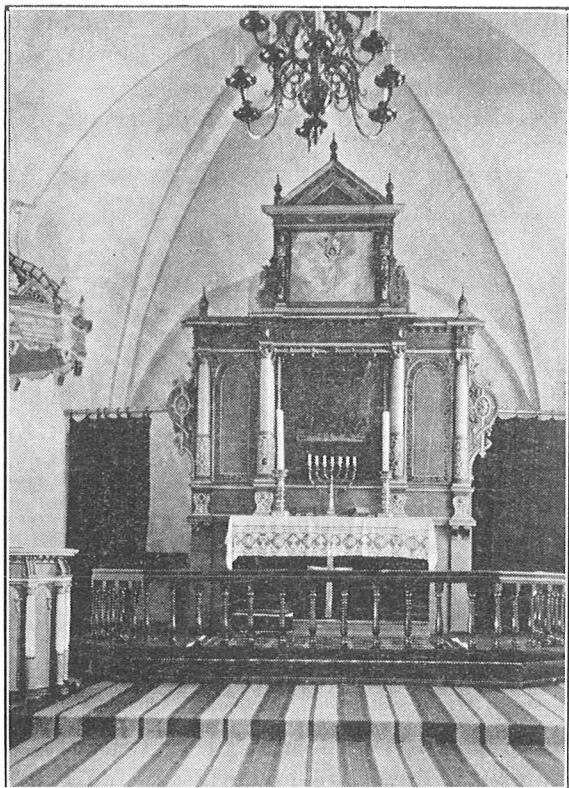

Sønderby Kirke.

kister. I de første hviler Gehejmerraad og General ved Rytteriet Frantz Joachim von Dewitz til Frederiksgave og Hindsgavl, Ridder af Elefanten, død 1719, 53 Aar gammel, og hans Hustru Margrethe v. Lewetzow, død 1744, 71 Aar. Sandstenskisterne gemmer Ligene af Oberst Joachim Diderik von Dewitz, død 1723, 54 Aar, og hans Hustru Ida Clarella Rewentlow, født 1682, død 17... Kapellet og de smukke Kister er desværre noget ramponerede, Figurernes ituslaaede og trænger til Istandsættelse.

Paa Skibets Sydside er i en sengotisk Tid tilbygget en Korsfløj, opført af Munkesten. Den har to Krydshvælvinger, og Gavlene er forsynet med Blindinger .

Kirken er dækket med almindelige Tagsten, Taarnet med Munketagsten, dog kun som Underliggere. Koret har ingen Sokkel. Østgavlen indtil Koret har indvendig et spidsbuet, tvedelt nu tilmuret Vindue. Der er Bræddegulv i Stolestaderne og omkring Alteret, hvorimod Midtergangen er belagt med graa og gule Murstensfliser.

Altartavlen i Sønderby Kirke.

Tagværket i Kirken og Taarnet er af Eg, dog er de to Klokketabler af Fyr.

Paa den nordlige Side af Taarnet er tilbygget et Trappehus med Opgang til Tagetagen.

Fra Vaabehuset er Opgang til Pulpituret i den vestlige Del af Kirken. Dette Pulpitur er opsat af Ejeren af Frederiksgave,

Major Dewitz i 1749. Da Fyns Biskop, C. Ramus, 11. Maj 1769 holdt Visitats i Sønderby, klagede nogle af Menigheden over, at nævnte Pulpitur var opsat. Hvad Grunden var til Klagen vides ikke, men Biskoppen fandt ikke Klagen begrundet, og Pulpituret er der fremdeles.

Kirkens Altertavle er fra 1600 og Midterbilledet forestiller »Nadveren«. Paa Fodstykket staar, foruden nogle maledede Bibelsprog, følgende: »Niels Jacobsen, Pastor og Kirkeværge — da denne Altertavle blev gjort, Anno 1600«, og »Dette hellige Hus har Hr. Conferensraad Niels Ryberg ladet reparere og opmale overalt, Anno 1783.«

Overdelen af Altertavlen er i sin Tid borttaget for at give Plads til et Orgel; dette blev brugt indtil 1920, da det nye Orgel blev indbygget paa Pulpituret i Skibets Vestende.

Forud for den nuværende Altertavle har der været en gotisk Tavle, som Biskop Jacob Madsen omtaler ved sin Visitats i Sog-net 1588.

Alterstagerne er af Malm, Jacob Madsen bemærker 1588, at der var »2 statelige Meszing-Stager, som i Gamtofte«.

Kalken er af Sølv, prydet med et paanittet Krucifix. Paa Foden er indgraveret to Vaaben, og over disse staar N.B. & A.C.S. 1667 (Niels Banner og Hustru Anna Cathrine Schult). Paa Bægeret staar endvidere »Jhesus«. Paa Disken staar ligeledes N.B. & A.C.S. 1667.

Oblatæsken er af Sølv og har paa Laaget to Vaaben og Bogstaverne S.C.B.—M.V.K. 1693 (Salig Christen Banner og Mette von der Kühla). Sølvkanden har under Bunden punkteret Indskrift N. R. 1767 (Niels Ryberg). En lille, Kirken tilhørende Sygekalk, har følgende Indskrift: »Sønderby Kirke givet af Engelke Charlotte Ryberg 1812«.

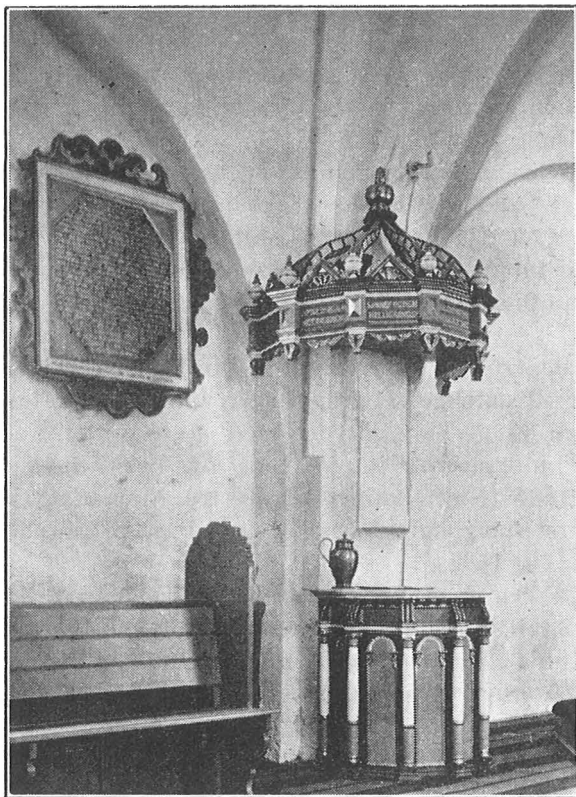
Predikestolen er et smukt Arbejde, udskaaret i Egetræ i Slutningen af 16de Aarhundrede. I Fyldningerne er fire Relief-fremstillinger: 1) Abraham ofrer Isak, 2) Kristus paa Korset, 3) Kristi Opstandelse, 4) De døde staar op af Gravene og Kristus som Dommer i Skyerne (Herrens Genkomst). Himlen over Prædikestolen er ligeledes af Eg, hvorpaa er malet: Himmel og Jord forгаа. Luc. XX. Men vor Guds Ord bliver evindeligt. Esa. XI. Oluf Bangh, Pastor, Anno 1676.

Døbefonten, der er af Træ, staar i Korets Nordside, og stammer fra det 17. Aarhundrede. Over den er en Daabshimmel,

hvorpaa er malet, Mtt. 28: »Gaar hen og lærer alle Folk, idet I døber dem osv.«

Daabsfadet er af Messing fra det 16. Aarhundrede og har i Bunden en Fremstilling af Marias Bebudelse.

Præste- og Degnestol samt Alterbordet er af nyere Dato.

Døbefont med Himmel. Sønderby Kirke.

Paa de øverste Stolestaders Endestykker er indskaaret nogle Vaaben og Aarstallet 1537. Disse Vaaben hentyder antagelig til Anne v. Alfeld, gift med Reinvald v. Heidersdorf, som var Lensmand paa Hagenskov fra 1531—44. De to andre Vaaben er vistnok Billernes og Gyldenstjernernes.

Af andet Kirkeinventar kan nævnes en Klingpung (Kink-

beutel) af rødt Fløjl og en gammel jernbeslaaet Kirkeblok med Udkæring fornedet og følgende Tal og Bogstaver:

15. H. J. 80.

I Koret paa Sydsiden findes et Epitafium udskaaret i Egetræ. Foroven staar: »Jeg ved intet til Salighed uden den korsfæstede Jesum«.

Derefter følger: »Her ligger begravet, Her. Dihtloff Monrad, født i Kettingen Præstegaard paa Als, Prædikant i Sønderby og Helmæs Capel i 48 Aar, med sin yndige kiære Hustru Karen Matz Datter af Gamtofte, som døde 6. April 1690 i hendes Alders 63⁴/₁₂ Aar, hvilke levede kierligen sammen i 42 Aar og lode 1670 dette Epithaphium opsætte.«

Paa Nordvæggen findes et ligeledes af Egetræ udskaaret Epitafium, hvorpaa staar: »Her ligger begravet hederlig og wel-lærde man, her. Mauris Icaacsøn, som var Capelan — til Sønderby Kirche og Helmæs Capel paa 20 aar, blev kaldet af høyædle og welbaarne mand — her Niels Banner til Fredericksgaffue, som var s. kong Frederick d. 3 welbetroede amtmand over Assens og Hingsgauls amtter, var Sognepræst her samme steds — paa 7 Aar blev kaldet af høyædle, welbaarne mand her Christian Banner til Fredericksgaffue og døde aar 1695 den 21. februar udi hans alders 51 aar. — gud giue hannem med alle tro christne en ærefuld og glædelig opstandelse paa den yderste Dag«.

Derefter følger Skriftstederne Matt. 5.11.—12. og Joh. Aab. 14,13. og tilsidst staar der: Elisabeth s. her. Movris Icaacsøn anno 1695«. Paa Kanten er malet »og avlede med hans Hustru 6 Børn, 3 Sønner og 3 Døttrer«.

I Taarnet (i Dewitz' Kapel) hænger et Egetræs Epitafium med malet Midterbillede, forestillende Kristi Himmelfart. Epitafiet har to Vaabenskjold og over Midterbilledet er skaaret: »I Verden levede de fortreed, fra Verden tog med Ær' Afskeed«, og under Billedet: »I Graven hviler de med Fred, i Himrig ses i Salighed«.

Epitafiet maa have haft en Overdel, hvoraf nu kun følgende 4 Figurer er tilbage: 1) en Menneskeskikkelse, som har en Spade i Haanden; 2) en Figur med et Dødningehoved ved Foden¹⁶⁾; 3) en Kristusfigur, og 4) en Engel med Indskrift paa Fodstykket: »venite«, (d. e. kommer hid).

¹⁶⁾ I 1929 fandtes Figur 1 og 2 opstillet i Kirkens Korsfløj ved Sydgavlen, hvor de altsaa ikke hører hjemme.

I Taarnet staar tillige hensat to i Renaissancestil fra 17. Aarhundredes Begyndelse udskaarne Figurer, en mandlig og en kvindelig. Ogsaa disse Figurer maa sandsynligvis have tilhørt et Epitafium, og burde, saa vidt det lader sig gøre, nu føres tilbage til de oprindelige Pladser, saa de ikke forsvinder.

Der er i Tidernes Forløb forsvundet saa meget fra vore gamle Kirker, som aldrig kan erstattes, vor Tid bør bedre forstaa at vise Pietet overfor Fortiden.

Af Ligsten fandtes oprindeligt to i Kirkens Midtergang. Den ene var lagt over Præsten Ditlev Monrads Grav¹⁷⁾ og paa denne staar:

»Her under denne liden Sten
 Hvil Her. Ditlev Monrads Ben,
 Saa og hans Hustru kjær og god,
 Født af det Gamtofte Blod.¹⁸⁾
 Karen, Hr. Matzes Datter giæf (gæv)
 Begge de i Himlen lef.
 En Vinding stor Døden dem var
 Christus Liv forhvervet har,
 Af Naade sin i Himmel Fred
 at hav' Glæd' og Salighed.«

I Dag mig, i Morgen Dig 1670.

Den anden Ligsten ligger under det 5te Hvelvingsfag fra Øst og paa denne staar:

»Her hviler erlig og welact mand —
 Lauritz Andersen og hans kiere Hustru erlig —
 oc gudfrygtig qvinde Jehanne Hansdaatter
 nu salig hos gud. De hafve lefvede tilsammen
 i et got Ecteskab og boede her i Synderby
 i 38 Aar — han døde 1656 i sin alders 78 Aar —
 efter at hand haffde wærit kierkewerger i
 23 aar, saa oc i midlertid præstens —
 medhjælper i 20 aar — hun døde anno 1676 i
 hindis alders 88 aar — gud gifve dem en
 gledelig opstandelse — paa dommens dag —
 æren i graffven — siælen i himmelen.«

¹⁷⁾ Stenen er nu (1929) taget bort fra sin oprindelige Plads og stillet hen i Taarnrummet, den bør indmures i Kirkens Væg, at den ikke skal gaa tabt.

¹⁸⁾ Præstekonen var en Datter af Præsten i Gamtofte.

Ved Sydgavlen i Korsfløjen ligger en Ligsten, hvorpaa staar:
 »Jørgen Bomand paa Hellenes døde den 9. Januar 1574 — Peder
 Jørgensen, Langøersbo, døde den 3. Maj 1599. Det er muligvis
 Fader og Søn, der hviler her.

I Kirkens Nordvæg er indmuret en lille Sten med følgende
 Indskrift:

»Her hviler ud for denne Steen —
 i Gangen Dorthe Basses been —
 i Bogense hun barnfødt blev,
 da undertegnet tal man skrev.
 Anno 1686 d. 22. May.

Her Peter Rasmussen hun var —
 paa Dreyøe trei og tyve aar, —
 en egtefelle kier og tro, —
 nie Børn tilsammen fik de to —
 og halvfiersinstyve aar —
 hun mestendels i verden var, —
 i Synderbye hiemkaldet blev —
 der underskrevet aar de skrev:
 anno 1757 d. 14. Oct.
 Fil. N. B. fecit.¹⁹⁾

Ude paa Kirkegaarden laa tidligere en gammel værdifuld
 Gravsten med følgende Indskrift: »Christina Margretha Brun, født
 Conradi, Mejerske paa Frederiksgave i 25 Aar. Død 72 Aar gam-
 mel 179? ²⁰⁾. Denne Mindesten er lagt af Niels Ryberg.«

I 1929 blev denne Gravsten flyttet fra sin Plads og lagt
 udenfor Vaabenhusets Indgangsdør med Indskriften opad.²¹⁾

I 1864 var der Militærlazaret paa Frederiksgave for syge og
 saarede Soldater, af disse døde 24, som blev begravet paa Søn-
 derby Kirkegaard. Til Minde over disse danske Soldater har Be-
 boerne i 1866 rejst en smuk, høj Mindesten, der har følgende
 Indskrift foruden de 24 Soldaters Navne: »Mindestøtte for de

¹⁹⁾ Sønnen Niels Basse (Sognepræst i Sønderby fra 1743 til 1767)
 satte dette Mindesmærke.

²⁰⁾ Iflg. Sønderby Kirkebog blev »1796 31. Marts forrige Mejerske paa
 Frederiksgave Chathrine Bruun begravet gl. 71 Aar«.

²¹⁾ Da denne Gravsten er omtalt i Nationalmuseets Arkivoptegnelser,
 bør den fjernes fra Indgangsdøren og fredes, i modsat Fald vil
 Indskriften snart forsvinde og Stenen dermed være ødelagt.

fra Frederiksgave Lazaret i Aaret 1864 jordede Krigere. Oprejst af Dreslette, Flømløse, Helnæs og Sønderby Sognebeboere».

I Kirkens Taarn hænger paa Sydsiden 2 Malmklokker, paa den ene staar: »Gud alene Æren. Støbt af P. Petersen, Anno 1802. Den anden har samme Indskrift, men Aarstal 1801. I Følge »Danske Atlas« fandtes der tidligere i Taarnet 2 Klokker med Aarstallene 1622 og 1747. De er rimeligvis blevet omstøbte 1801 og 1802.

Mindestøtte paa Sønderby Kirkegaard over 24 Soldater, som døde paa Frederiksgaves Lazaret 1864.

Nogle Aar efter Svenskekrigen har Sognepræsten Ditlev Monrad indsendt en Indberetning om Kirkens Tilstand, (dateret 9. Januar 1665), hvorefter fremgaar, at den paa det Tidspunkt har været i en ret ynkelig Forfatning:

»Af Tiende til Sønderby Kirke afgives til Helnæs Kapel Rug 1 Pund, Byg 1 Pund.²²⁾

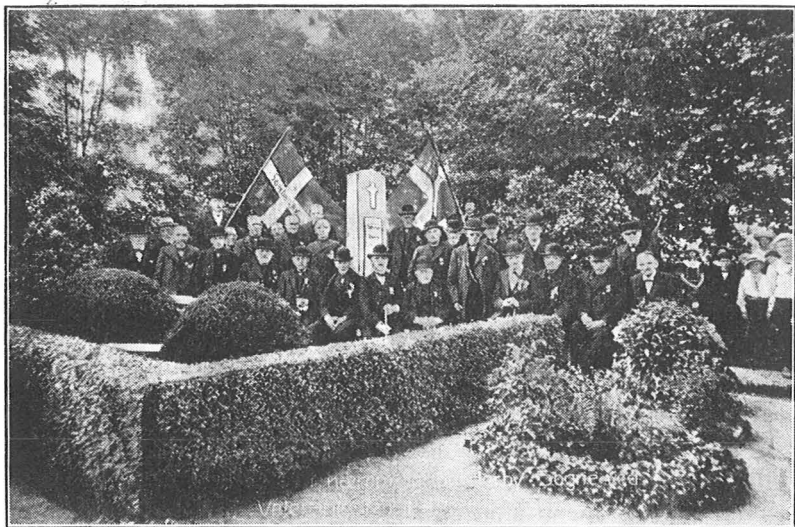
Hendes (d. e. Kirkens) Brøstfældighed er meget stor, mest af og ved Fjendernes Overfald gjort. Den halve Hvelving i

²²⁾ Et Pund var 20 Skæpper, et Pund Byg var 24 Skæpper.

Koret er nedfalden formedelst de Alliertes umenneskelige Medfart at opgrave de døde i Kirken, og ellers Gulvet at omgrave, saa at en Pille er nedsunket; Grunden blev skadet, hvorved Hvelvingen faldt ned. Kirkegaardsmuren mod Portene saavel som Taget her og der paa Kirken, Kapellet og Kirkeladen er meget brøstfældig.

Kapellet skal sammenbindes med 4 stærke Bjælker.

Begge Kirkens Døre er sønderslagne af de Allierte, og Nøglerne med Hængslerne borttagne. Blyet paa Kirken meget tyndt, saa den arme Kirke højlig behøver Hjælp.

Fra Veteranfesten 1914. Gamle Soldater fra Sønderby og Kærum Sogne ved Kriegergraven paa Sønderby Kirkegaard.

Der fattes Kalk og Disk, hvilke de Svenske 1658 den 31. Januar bortrøvede og tog den af min Haand, som Folket sad i Kirken foran Alteret og skulde meddeles Christi Legeme og Blod.

De slog Vin og Brød paa Gulvet, saa ingen blev beret, undtagen jeg. Der jeg tilbørligen stod imod, blev jeg saa ilde saaret paa mit arme Legeme og ilde medhandlet, hvilket den ganske Menighed saa, at jeg aldrig kan forvinde (det). Her er saa igen en Kalk og Disk af Tin. Ellers fattes intet til den skønne Guds-tjenestes Forretning uden en Salmebog.

Hans Excellence salig velbaarne Henning Powish er skyldig til Kirken Kapital 369 Mark og i Rente i 22 Aar 396 Mark. Søllested Kirke er skyldig til den 100 Mark. Hvorimod er (Sønderby Kirke) kun skyldig bort til Udby 67 Mark 8 Skilling, til Ørsted Kirke 22 Mark 5 Sk. og til Sønderby Kirkevæge 98 Mark 3 Skilling.

At Sønderby Kirkes Tilstand er saa, som her skrevet staar, vidner jeg underskrevne med egen Haand.

Dethloff Monrad.«

Kirken blev dog senere grundig istandsat, og ved Biskoppens Visitats 1734 og 1742 har han i sin Visitatsbog skrevet: »Kirken i forsvarlig Stand«. Da Niels Ryberg blev Ejer af Frederiksgave, og dermed ogsaa af Sønderby Kirke, viste hans fromme kristne Sindelag sig ogsaa derved, at han lod sine Kirker istandsætte. Ved Biskoppens Visitats 9. Juni 1786 betegner han Sønderby Kirke som »den smukt istandsatte Kirke«. Nu er Kirken selvejende og har faaet indlagt Varme og elektrisk Lys og svarer fremdeles til det, som den gamle Biskop kaldte den 1786.

Ved en Restaurering i 1902 fandtes der flere Kalkmalerier paa Hvælvingerne. Saaledes i Korbuen: Jomfru Maria med Kristusbarnet, Apostelen Jacob m. fl.

Efter en flygtig Undersøgelse blev Billederne atter overkalkede og venter nu altsaa paa, at de nødvendige Midler engang kan skaffes til Veje, saa Billederne kan blive istandsat og atter komme til at pryde den gamle Kirke.

Da Biskop Jacob Madsen i 1588 visiterede i Sønderby, havde Kirken, »et Segerverk« (et Urværk) i Kirken, »som slaar Kvarter«.

Paa samme Tid fandtes der ved Kirken en Kirkelade, »som var god«, men begge Dele er nu forsvundet.

Sognepræster i Sønderby.

Om Præsterne ved Sønderby Kirke før Reformationen vides saa godt som intet. I 1349 var her en Hr. Kallo, som dette Aar afgav en Erklæring angaaende et Bispevalg paa Fyn. Den første lutherske Præst, som kendes, var:

1. *Hans Jørgensen.* Han var Præst i Sønderby 1560 og døde 1587, men det er ikke sandsynligt, at han har været den første Præst efter Reformationen.

2. *Jørgen Hansen* var født ca. 1560 og var en Søn af Formanden. Han havde forud været Rektor i Middelfart, og var gift med Mette . . . (Jørgensdatter?), som var født i Assens. Ved Biskop Jacob Madsens Visitats i Sognet 1588 skriver han blandt andet: «Hans (Præstens) Øl ligger i Kirken i Taarnet, han lovede at fjerne dette fra Taarnet.» Jørgen H. døde 7. September 1590.

3. *Niels Jacobsen* var født i Odense og var Rektor i Nyborg 1587. Han var gift første Gang med Mette Jørgensdatter (Formandens Enke?), og anden Gang med Gertrud Clausdatter, som blev begravet 16. December 1616. Niels Jacobsen døde 1610.

Der forefindes et kgl. Brev, dateret 18. August 1593, om, at Hr. Niels Jacobsen, Sognepræst til Synderby Sogn i Fyen har berettet, at hans Formands Fader, Hr. Hans Jørgensen, forhen Sognepræst i Synderbye Sogn, i nogen Tid har været Kirkevæрге i Sognet, og som saadan, da han var kommet i stor Udgift til en Broder, er blevet Kirken en stor Sum Penge skyldig. Da Hr. Hans's Søn (Jørgen Hansen) efter Faderens Død blev Sognepræst i Sognet, paatog han sig, for Faderens Navn og Rygtes Skyld, at betale Gælden, men fik den ikke betalt før sin Død. Da nu Hr. Niels er blevet Sognepræst, er det tilfaldet ham at betale Gælden, men han har erklæret, at han ikke kan gøre det uden sin første Fordærvelse, og har derfor ansøgt om, at noget af den store Gæld, som han jo ikke selv har gjort, maa blive ham eftergivet. Kongen har bevilliget, at Hr. Niels maa blive fri for Halvparten af Gælden imod at betale den anden Halvpart til Synderbye Kirkes Væрге i tilbørlig Tid.

4. *Oluf Olufsen Bang* var i 1607 Kapellan i Middelfart og blev Sognepræst i Sønderby 1610. Han døde 1629. I hans Tid blev Kirken paa Helnæs bygget, indviet 1. Maj 1618, og Aaret efter blev den første Kapellan, Hans Simonsen, ansat, vistnok væsentlig for at overtage den præstelige Betjening ved Helnæs Kirke.

5. *Villum Poulsen*, født 1597, var Søn af Pastor Poul Enevoldsen, Gamtofte. Han var Rektor i Assens 1628 og blev Sognepræst i Sønderby 1629, men døde allerede 1631.

6. *Christoffer Bendixen*, født i 1602 i Svindinge, hvor Faderen Bendix Nissen var Sognepræst. Efter forud at have været Hører i Nyborg og Degn i Vindinge, blev han 1631 Sognepræst i Sønderby. Han døde 11. Juni 1645.

7. *Ditlev Johansen Monrad* var født 13. November 1613 i Kettinge paa Als, hvor Faderen var Sognepræst og Provst for

Sønder Herred. Efter at have været Kapellan i Sønderborg, blev han 1645 kaldet til Sønderby. Han var gift med Karen Madsdatter, født i Gamtofte Præstegaard 1626, død 6. April 1690. Da Pastor Monrad den 31. Januar 1658 ²³⁾ under Altergangen i Sønderby Kirke gik og uddelte Vinen til Altergæsterne, trængte svenske Soldater ind i Kirken for at røve og forsøgte med Magt at tage Kalken fra ham. Han bad dem vente, indtil den hellige Handling var til Ende, men dette vilde de raa Soldater ikke, de overfaldt og saarede ham med Spydstik i Siden, og indtil sin Død 15. August 1688 havde Pastor Monrad Men af den ilde Medfart.

Pastor Monrad var paa mange Maader en mærkelig Personlighed. Der siges om ham, »at han udstrøede sine skæmtsomme Indfald i sine Prædikener, hvorved han vigede udenfor det Maal, han burde have for Øje, nemlig med Alvorlighed og Visdom at formane, røre og opvække til Opbyggelse.«

Der fortælles saaledes, at han engang væddede med Kirkens Patron (rimeligvis Herremanden paa Frederiksgave), at han vilde tømme en Sølvvinkande, naar han en Søndag stod paa Prædikestolen, hvis Kanden saa maatte tilhøre ham. Herremanden slog til, og Præsten vandt Væddemaalet. Ligeledes skal han fra Prædikestolen have tiltalt Kirkegængerne ved Navn, naar de under Prædiken kom til at nyse. Han skal ogsaa i en Prædiken have omtalt sin egen Hustru som et »Dueligheds Eksempel«.

I Kirken findes endnu den Ligsten og det Epitafium, som Pastor Monrad lod forfærdige til Minde om sig selv og sin Hustru.

8. *Mouritz Isaksen* var født i Assens 1644, hvor Faderen, Isak Mouritsen, boede, og var Foged i Baag Herred. Han var første Gang gift (16. Juni 1679) med Elisabeth Hansdatter af Assenballe (født 1654), anden Gang med Elisabeth Ditlevsdatter Monrad, Datter af Formanden. Mouritz I. blev kaldet til Sønderby 1688 af Niels Banner til Frederiksgave, og døde 21. Februar 1695. Paa den nordre Væg i Koret findes endnu et velbevaret Epitafium over ham. Han var Kapellan for Helnæs fra 1668—88.

9. *Niels Hansen Ravn*, gift med Formandens Datter, Sille Mouritsdatter, blev kaldet til Sønderby 1695. Han modtog imidlertid ikke Embedet for »Aarsagers Skyld«, men blev Kapellan i Dreslette 1696.

10. *Jacob Sørensen Fugl* var født i Assens 6. August 1667

²³⁾ Efter anden Opgivelse skete dette 2. Februar 1658.

og var gift første Gang 13. Maj 1696 med Anna Kirstine Gregersdatter Hjort fra Nyborg, efter hendes Død giftede han sig 19. Oktober 1701 med Anna Hedevig Olufsdatter Braad eller Brod (maaske fra Humble, Langeland). Han blev kaldet til Sønderby 1695 og døde 10. November 1714.

11. *Nicolai Bertramsen Treven* var født 27. Februar 1680 i Kerteminde, hvor Faderen var Borgmester og Tolder. Han blev kaldet til Sønderby 1715 og samme Aar, 5. November, gift med Formandens Enke. Han var svagelig af Helbred og døde 1743. I hans Tid blev Helnæs udskilt og fik sin egen Sognepræst. Præstegaarden i Sønderby nedbrændte tildels 21. December 1740.

12. *Gunder Thøgersen Wegerslew* var født i London 24. Marts 1704 og blev 1730 gift med Kirstine Hyldtoft. Efter hendes Død blev han gift med Bodel Irene Mouritzdatter. 1730 blev han Kapellan i Sønderby, og 1731 kaldtes han til at blive Pastor Trevens Efterfølger, men 1735 forflyttedes han til St. Magleby paa Amager. 1739 blev han Stiftsprovst i Christiania, hvor han døde 30. Juli 1740. Der siges om ham, at hvor skjult han end synes at være, hans Dyder kunde ikke skjules. Han naaede ikke at blive Sognepræst i Sønderby.

13. *Niels Pedersen Basse* var født paa Drejø 14. Marts 1714, hvor Faderen, Peder Rasmussen, var Præst. Moderen hed Dorthea Basse. Han blev Kapellan i Sønderby 1739 og Aaret efter, 20. September, gift med Gertrud Cathrine Mathiasdatter Fibiger, født i Nyborg, hvor Faderen, Matthias Fibiger, var Raadmand og Gæstgiver. 1743 blev Niels Basse Sognepræst i Sønderby og døde 1. Marts 1767. Han var »herrnhutisksindet«, og det blev ham forbudt af Kancelliet at tage herrnhutiske Lærere til sine Børn.

Præstegaarden brændte 3. Maj 1767.

14. *Christopher Espensen Wederkinch* var født i København 15. August 1712 og var forud fra 1738 Sognepræst paa Helnæs indtil han 1767 forflyttedes til Sønderby. Formedelst Alderdom og Blindhed maatte han 1788 tage Chrysing Clausen til Kapellan. Han afgik ved Døden 15. Januar 1790.

15. *Peter Chrysing Clausen* var født i Odense 1761, blev Sognepræst i Sønderby 1790 og forflyttedes til Flemløse 1804. Han døde ugift 1828, og der siges om ham, at han samlede mange om sin Prædikestol paa Grund af hans indtrængende Forkyndelse.

16. *Frederik Nielsen Holsøe*, født 1763, blev kaldet til Helnæs 1797 og derfra forflyttet 1804 til Sønderby. Gift første Gang

1797 med Anna Cathrine Hosfeldt (død 10. August 1815) og anden Gang med Gertrud Møller (f. 1784, død 1830), Datter af Claus Møller, Frederiksgave Mølle. Pastor Holsøe døde 6. Januar 1831.

17. *Frederik Ludvig Storch* var født i Balslev 9. Februar 1783 og blev Sognepræst i Kjerte 1818, hvorfra han 1831 blev kaldet til Sønderby. 1867 udnævntes han til Consistorialraad. Han blev gift 22. Juni 1821 med Cathrine Margrethe Gleerup, Datter af Præsten i Føns. Pastor Storch døde 14. Marts 1868, og han faar

Sønderby Præstegaard.

det Vidnesbyrd, at han var »retskaffen, praktisk dygtig, meget afholdt og en stor Haveelsker.«

18. *Sophus Vilhelm Ørsted* var født i Rudkøbing 26. Juli 1818. Han erhvervede Universitetets Guldmedalje 1847 og blev 1858 Præst i Nørre Løgum i Sønderjylland. Fra dette Embede afsattes han 1867 af den prøjsiske Regering, fordi han nægtede at aflægge Ed til Tyskland. 1868 kaldtes han til Sønderby og 1875 forflyttedes han til Magleby. Han blev gift 1855 med Amalie Jacobæus, født paa Island 13. September 1832.

19. *Christian Jørgen Nielsen* var født 8. April 1825 i Ulkebøl

Sogn paa Als, hvor Faderen var Gaardejer, senere Kroejer. 1859 blev han Diakon i Sønderborg og maatte under Bombardementet af Byen i 1864 sende sin Familie bort, medens han blev i Embedet. 28. Oktober s. A. blev han afskediget af den tyske Rege-ring. 1875 forflyttedes han til Sønderby fra Bullerup, hvor han var blevet Sognepræst 1868. Han blev gift 1855 med Charlotte Georgine Ringsted, f. 1824 i København.

Pastor Nielsen har udgivet: »Kirkens Aar, Salmer og gudelige Sange« samt »Kortfattet dansk Retskrivningslære«.

20. *Theodor Ludvig Marcus Rasmussen* var født 23. November 1852, blev Sognepræst for Daughjerg-Mønsted-Smollerup 1880, hvorfra han forflyttedes til Sønderby 1886. Død 1896. Pastor Rasmussen var en Søn af Lærer Hans Rasmussen i Sønderby.

21. *Henrik Albert Georg Meyer*, født 19. April 1853, blev Sognepræst i Nylarsker paa Bornholm 1884 og forflyttedes i 1896 til Sønderby. Død 1899.

22. *Jens Moth Thestrup Engberg Frantzen*, født 22. December 1864, var fra 1892 Præst i Julianehaab paa Grønland og blev kaldet til Sønderby 1900. Han har udgivet en lille Piece: »Hellige Præster — Lægprædikanter« (1906).

Degne, Skoleholdere og Lærere i Sønderby.

I Lighed med de andre Sogne i Nærheden af Assens er Undervisningen af Børnene og Ungdommen i Sønderby oprindeligt blevet besørget af en »Løbedegn« fra Assens Latinskole, og er vistnok først foregaaet i Kirkens Vaabenhus og senere i private Hjem, indtil der blev opført en Skolebygning. Undervisningen er delvis blevet overladt til Løbedegnens Substitut eller Stedfortræder, hvilket ses af en Indberetning i 1690 fra Degnen i Sønderby, hvori han siger: »at han uværdig har været den første Substitut i Sønderbye og blev kaldet 1676 af ærlig og velbyrdige Mand Christian Banner til Frederiksgave«.

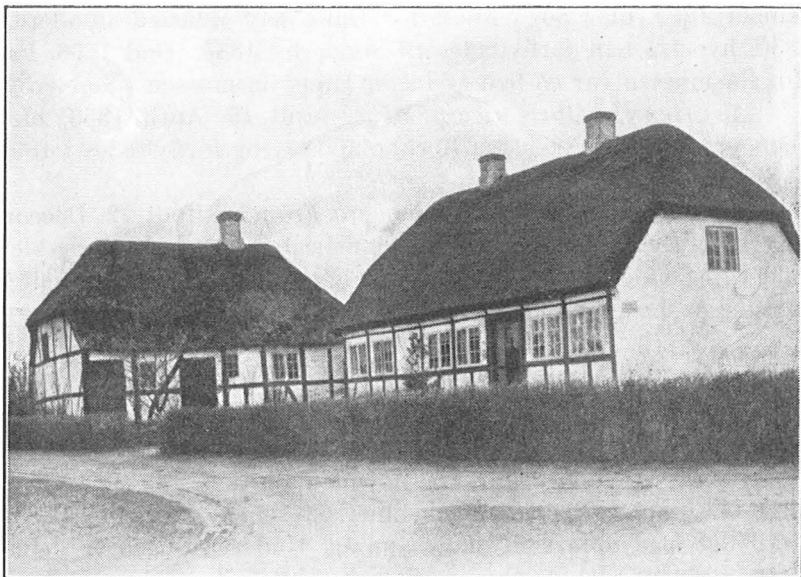
Selvstændig Skolebygning fandtes ikke før 1740. Da Biskop Chr. Ramus den 26. September 1734 holdt Visitats i Sønderby, skriver han om Sognet bl. a.: »Ungdommen forsvarlig oplyst. Kirken i god Stand. Helnæs Kapel behøver Reparation. Der findes i begge Sogner (Sønderby og Helnæs) ingen Skoler eller Legater til fromt Brug. Fattigvæsenet er indrettet efter kgl. Anordning«.

Ved Bispevisitats 14. September 1742 skriver Biskoppen:

»Degnen holder Skole i begge Sögner, og var Skolerne paa begge Steder i fuldkommen Stand«.

Heraf fremgaar det, at omtrent samtidig med, at Assens Latinskole i 1740 blev nedlagt, blev der opført Skolebygninger baade i Sønderby og paa Helnæs, og begge Steder besørgede Sogne-
deggen Undervisningen.

1. *Hans Lauritzen Rørup* var den første Sæde- og Sogne-
deg i Sønderby, ansat efter den nye Ordning 1740, men det er ikke udelukket, at han har undervist i Sognet forud. Hans Hustru

Gl. Skole i Sønderby. Nedlagt 1900.

hed Anna Margrethe Ludvigsdatter. Han døde 20. Februar 1749.

2. *Hans Clausen* var Student og blev ved Collats af 28. April 1749 af Biskop C. Ramus kaldet til Sogne-
deg og Skoleholder i Sønderby. Han var gift med Helene Christiane Clausen.

Efter Baag Herreds gejstlige Justitsprotokol afstod Hans Clausen ved Kontrakt af 8. August 1782 sit Embede til sin Sognepræsts Søn, Student Peder Wederkinck, at overtage 1. Maj 1783, imod at denne skulde svare ham en aarlig Pension af 37 Rigsdaler, og hvis Hans Clausen efterlod sig Enke, skulde Wederkinck aarlig udrede til hende 1 Rigsdaler 4 Mark.

3. *Peder Wederkinck* overtog Degne- og Skoleholderembedet »med Bolig, Ager og Eng, item Kaldets Indtægter« 1. Maj 1783 og forblev i Embedet indtil sin Død 6. April 1820. Han var født 1744. Ved Bispevisitats 9. Juni 1786 er Biskoppen »saare vel fornøjet« med Ungdommen, og Degnen W. faar det Vidnesbyrd, at han cathekiserer meget vel. 1801 var der 46 Børn i Skolen.

4. *Andreas Hansen* var Seminarist og ansættes som Skolelærer og Kirkesanger ved Collats af 20. August 1820.

5. *Hans Rasmussen* fik Collats 14. Maj 1845, han havde forud været tredie Lærer ved Assens Borgerskole. Hans Søn, Theodor Rasmussen, var Præst i Sønderby fra 1886 til 1896.

6. *Jens Ivarsen Kierkegaard*, ansat 5. April 1871, var tidligere Lærer og Kirkesanger i Sundby paa Mors og blev senere Skoleinspektør i Viborg.

7. *Adolph Leonard Leisner* blev kaldet til Sønderby Skole 12. Januar 1878 og var tillige Kirkesanger. Da de nye Skoler opførtes, flyttedes han 1901 til Østre Skole, hvor han virkede indtil sin Død 1907, 59 Aar gammel.

1900 blev der bygget to nye Skoler i Sognet, Vestre Skole i Sønderby By og Østre Skole ved Ebberup Station, hver med sit Skoledistrikt.

8. *Rasmuss Axel Bjerg* ansattes ved Collats af 31. Marts 1908 ved Østre Skole, som Førstelærer, Kirkebylærer og Kirkesanger.

Vestre Skole.

1. *Niels Pedersen*, ansat 12. Januar 1901 som Førstelærer og Organist ved Kirken.

2. *Christian Larsen*, Førstelærer og Organist fra 15. Oktober 1926.

Østre og Vestre Forskole.

I 1924 oprettedes der Forskoler ved begge Hovedskoler, men med fælles Lærerinde.

1. *Frøken S. Schmidt*, Sønnedatter af Lærer S. i Ebberup, fra 1924—1928.

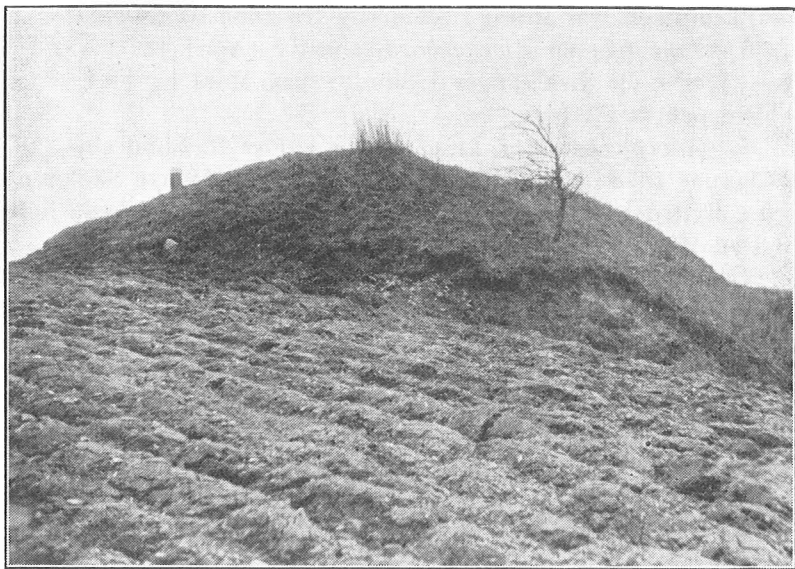
2. *Frøken E. Madsen*, født i Bred, ansat 1928.

Dysser og Oldtidsgrave i Sønderby Sogn.

I sin Indberetning af 22. Juli 1809 til den »højkongelige Kommission til Oldsagers Opbevaring« meddeler Pastor Holsøe i Søn-

derbye, »at der paa Sønderbye Mark fandtes før Udstykningen nogle med store Sten omgivne Pladser, der gik i Øster og i Vester i Oval (Langdysser), nu (1809) er de opbrudte«. Ifølge »danske Atlas« var der paa Frederiksgave Marker tidligere »flere hedenske Altre« (d. e. Dysser og Høje), men disse lod Major Dewitz tildels ødelægge for at benytte Stenene.

Den eneste endnu bevarede Gravhøj i Sønderby Sogn er »Portehøj«, beliggende paa Marken Matr. 35 af Sønderby. Højen er nu 8 Fod høj og 60 Fod i Omkreds, men tidligere har den

»Portehøj«. Fredlyst 1896.

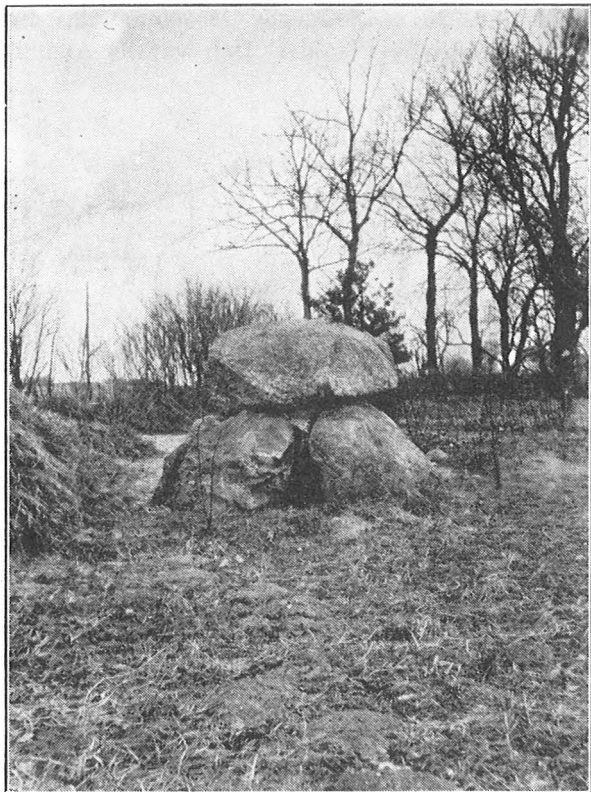
været en Del højere. Der har flere Gange været gravet i Højen, og dette ses i vore Dage som et Brud saavel i Toppen som i østre Side. Ved vestre Fod er en Grusgrav.

Allerede omkring 1749 skal Portehøj været gennemgravet af Degnen Hans Clausen. Det var Sagnet om Guldprinsen, som fristede ham. Ved den Lejlighed fandtes en Del gult Metal, formentlig Kobber og Messing. Mærkelig nok, at baade en Præst og en Degn har søgt efter den eventyrlige Guldprins, om end paa hvert sit Sted.

1770 blev der igen gravet i Portehøj af Gaardmand Hans

sløjfede, men en Del af Fundene herfra findes nu paa Nationalmuseet.

Endvidere ved man, at der har været en eller to Høje nord for »gl. Slotsbanke«. De er fuldstændig sløjfede og viser sig nu kun som Pletter i den mørke Muldjord. Ligeledes har her i Nærheden været en nu ødelagt Langdysse, hvori er fundet en Flintøkse.

Dyssekammer. Sønderby Bjerge. Fredlyst 1927.

Paa Matr. Nr. 37, tilhørende Gaardejer Karl Jensen, Sønderby Bjerge, findes et af Ejeren i 1927 fredlyst udgravet Dyssekammer. Det er beliggende i Udkanten af Gaardens Have, fritstaaende uden Spor af Jordhøjning, bestaaende af 4 Bæresten samt en overliggende Dæksten. Dyssen var oprindelig helt dækket af en Jordvold, der indhegnede Haven, og da denne Jordvold blev sløjfet i 1925, opdagedes Stendyssen.

Oldsagsfund fra Sønderby Sogn.

Stenalderen.

Sønderby Sogn hører til de Kystegne paa Fyn, som var beboet allerede i Stenalderen, og efter de mange Fund, der er gjort i den nyere Tid, maa der tidlig i disse Egne have fundet en ret udstrakt Bebyggelse Sted.

De allerfleste paa Nationalmuseet opbevarede Oldsagsgenstande fra Sønderby Sogn har oprindeligt tilhørt Frederik den

»Dyssegaard«. Sønderby Bjerger, i hvis Have Dyssen ligger.

Syvendes Samling, og er væsentligt indsamlede eller fundne i de Aar, han som Krønprins boede paa Frederiksgave.

Fra denne Samling hidrører (fundne ved eller i Omegnen af Frederiksgave): Brudstykke af en Hjortetaksøkse; flere Skrabere af Flint, Flintøkser saavel raat tilhugne som delvis sløbne, flere Spydspidser, en Hammer af Skifersten, Rygsave, et økseformet Stenredskab med hulsleben Smalsider og paabegyndt Udboring til Skafthul; 4 Stridsøkser, sløben Flintmejsel, nogle Lerkar fundne paa Frederiksgaves Mark, endvidere er fundet i en Gravhøj paa Ulvemosemark: 11 Flintflækker, et groft tilhugget Flintredskab og en Flintdolk.

Af andre Fund fra Stenalderen kan nævnes: en sleben Mejsel, fundet i en Gravhøj 1841, en Stenøkse, fundet 1843 og en ditto fundet 1845 andet Steds i Sognet. Fra en anden Gravhøj paa Frederiksgaves Jorder stammer flere Stenredskaber, en Del Ravperler af Hammer- og Økseform samt to smaa Lerkar, fundne sammen med Menneskeknogler.

Bronzealderen.

Ved Sønderby Bjerge er i 1838 fundet to Bronzeringe, og paa Præstegaardens Mark er 1843 fundet en Bronzedolk med Grebspids; fra tre Urner, opgravede i 1868 i Nærheden af Frederiksgave, stammer: 3 Bronzeknive, 2 Bronzehaarnaale, 1 Bronzesyl samt 2 Ravringe.

Efterfølgende har tilhørt Frederik den Syvendes Samling: 3 sammenstøbte Bronzeringe, en Spiralfingerring, en Armring, en Haarring, det ene Blad af en Niptang, Knive, en Dobbeltknap, en oval Knap, alt af Bronze og en ufuldstændig Jernnøgle med sølvkugleformet Hoved. De fleste af disse Genstande er fundne i en Gravhøj i »Ulvemosehule« paa Frederiksgave Marker. Noget egentlig Gravkammer fandtes ikke, men der var dog en Del større Sten, som maaske stammede fra en tidligere forstyrret stensat Kiste. Fra andre Gravhøje paa samme Mark hidrører en Bronzeklinge med Grebtunge, Brudstykke af en Sværdklinge samt et ornamenteret Haandgreb, endvidere nogle Lerkar og Lerskaale; det ene af Lerkarrene var forsynet med en Hank. Fra andre Findesteder ved Frederiksgave stammer Bronzeringe, Haarringe, Brudstykker af Bronzeklinger og Bronzespydspids.

I 1870 fandt Jægermester Langkilde en Bronzeurne, og i 1878 fandtes i Brunsmose ved Frederiksgave et Bronzekar, hvori var: 1 Fingerring, 2 større Ringe, 1 Haandletring, alle af Guld samt nogle smaa Bronzegegenstande og 2 raa Flintkiler. Guldets Værdi var 116 Kr.

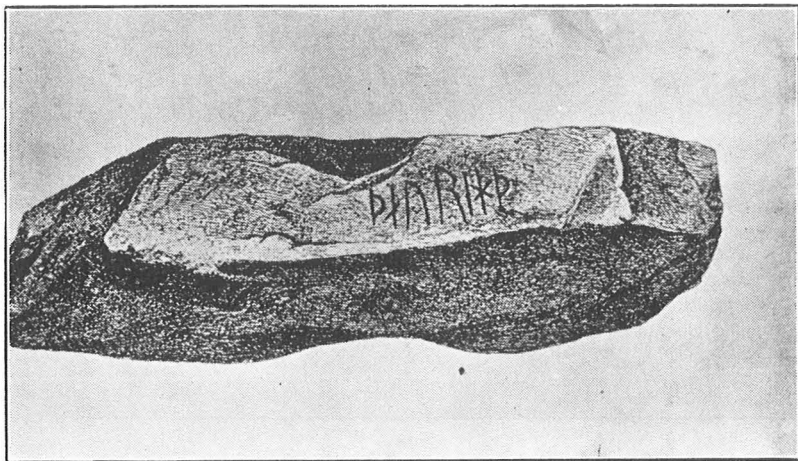
Jernalderen.

De faa Fund fra Jernaldertiden har alle tilhørt Fr. VII's Samling og bestaar af 7 ovale og en rund Hvæssesten samt et stort massivt Jernspyd med Dølle, alt fundet i Egnen omkring Frederiksgave. Endvidere en Bronzering med Bronzepincette og Knap fundet i Sønderby Sø.

Hagskov Runesten.

Den 22. Juli 1809 indberettede Pastor Holsøe i Sønderby til Kommissionen for Oldsagers Opbevaring, at der i et Gærde ved Frederiksgave fandtes en Runesten, der var blevet opgravet paa en Høj paa Marken, (hvilken Mark vides ikke).

Der blev ikke dengang foretaget mere, og senere blev Stenen glemt, indtil den ved Undersøgelser, som Vedel Simonsen i 1841 anstillede for at komme paa Spor efter den, fandtes i et Stengærde²⁴⁾ »ved Vejen fra Spinderhuset til Hagskov«. Kronprins Frederik, som var stærkt interesseret i Oldsagsfund, lod Stenen i 1842 flytte til Frederiksgave og opstille i Slotshaven sammen med

Hagskov Runesten.

Runestenene fra Flemløse og Voldtofte. Som Konge lod han i 1854 alle tre Stene føre til Jægerspris, i hvis Slotshave de nu er oprejste ved Foden af den Høj, der er dannet over Grevinde Danners Grav.

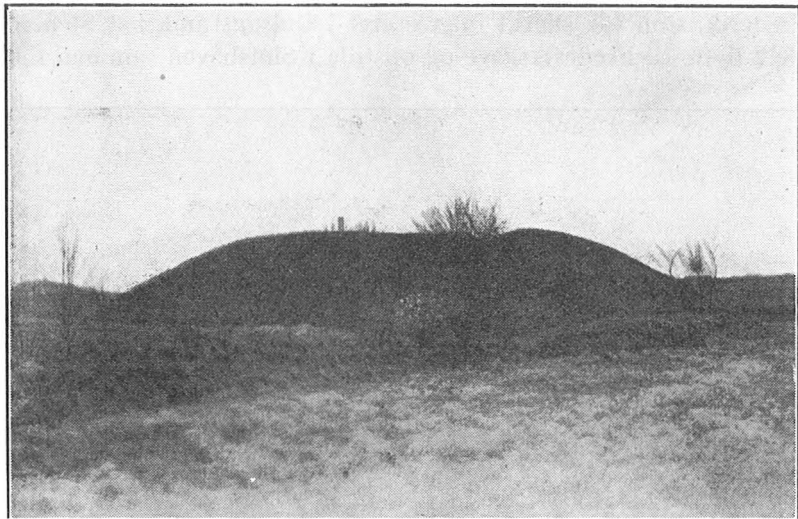
Stenen bestaar af rødligt Granit og er ca. 3 Meter høj, den er ikke, som man oprindeligt antog, fuldstændig. Der ses paa den ikke mindre end 8 Kløvningshuller og et stort Stykke er her bortsprængt, men dette Stykke er ikke fundet. Om der har staaet Runer paa denne Del, lader sig ikke afgøre.

²⁴⁾ Om det er samme Sted, som Pastor Holsøe omtaler, vides ikke.

Indskriften paa den fundne Del bestaar af en kort Linie, ialt 7 Runer, der er temmelig uens af Størrelse, men alle særdeles tydelige.

Indskriften er uden Skilletegn, og om Stenens Alder mangler sikre Holdepunkter.

Runerne lader sig ikke tyde med Sikkerhed. Pastor Holsø meddeler i sin Indberetning af 1809, at der paa Stenen staar »Thaurihth« eller »tha-urihth«, Vedel Simonsen mener, at Ordet

Gl. Slotsbanke ved Frederiksgave.

kan læses som »tha-o-reidr«, d. e. »der er ufremkommeligt« (»spærret«, »kan ikke rides eller køres over«), og at Stenen altsaa har staaet til Advarsel ved et Vadested over en Aa eller lignende.

Wimmer siger, at Tydningen er vanskelig eller ikke mulig. Maaske er det et Kvindenavn »Hrødæid«, der med Flid er gjort utydelig ved Ombytning af Runerne (altsaa en Slags Rebus eller Gaade).

To Voldsteder.

Nord for Frederiksgave tæt ved Spinderhuset paa Gaarden »Møllergaves« Mark, Matr. 37 b findes et fredlyst ²⁵⁾ Voldsted, der

²⁵⁾ Under 24. Juni 1891 er der paa daværende Ejer af Møllergave, Stenhugger Hans Olsens Skøde bl. a. indført den Servitut, at Voldstedet som Oldtidsminde skal bevares for det offentlige.

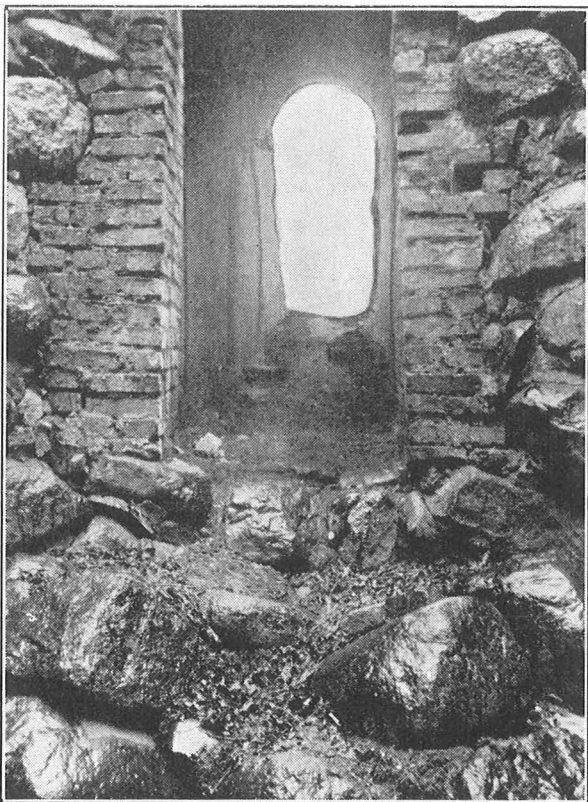
antages at hidrøre fra det ældste Hagenskov. Voldstedet, der bestaar af en firsidet Vold med stejle Skraaninger, er omtrent 16 Meter i Kvadrat, og det kan endnu ses, at den delvis eller maaske helt har været omgivet af Grave. Mod Nordøst og Sydøst ligger et Engdrag, langs Foden af den sydøstre Side findes en Række

Store Slotsbanke ved Frederiksgave.

Træer, og igennem Engen forbi Voldstedet løber en Bæk. I Højens Top findes nu en 4 Meter dyb Sænkning, fremkommet ved, at Frederik d. VII og Pastor Maaløe i sin Tid lod foretage Udgravninger, hvorved der fandtes Rester af et Munkestens Taarn, ca. 5,25 Meter i Kvadrat, med Kampestensfundament. Af dette Taarn

er nu kun tilbage nogle løse Murbrokker, men da Laden paa »Møllergave«, der er bygget 1853 af Bindingsværk, har Tavlene (Muren mellem Træværket) udmurede med Munkesten, er det ret sandsynligt, at disse Sten stammer fra det gamle Taarn paa Voldstedet.

Indgang til Jacob Erlandsens Fængsel paa Store Slotsbanke.

I 1895 har Ejeren afgravet Skraaningen ud mod Engen, for at faa Engens Langside lige, og ved denne Afgravning fandtes en Del Murbrokker, Munkesten og utilhugne Kampesten.

Inden for Volden har Ejeren plantet Frugttræer og benytter Jorden til Kartoffler og lign. I Engen sydøst for Voldstedet er optaget 8 Skeletter af Køer og Heste.

Vedel Simonsen fortæller, at »Gamle Slotsbanke«, som Voldstedet ved Spinderhuset kaldes, blev udgravet af Pastor Maaløe, fordi han havde hørt om, at en Guldhest eller Guldprins skulde findes i dens Indre. Han lod grave i to Aar, men opdagede ingen Guldprins, derimod fandt han, som nævnt, den hidtil ukendte Munkestensmur af et Taarn (Vartaarn, Barfred). Efter Traditionen skal Erkebiskop Jacob Erlandsen have siddet som Fange i dette Taarn.

Hverken Voldstedet eller Historien giver nogen Oplysning om, hvornaar dette — muligvis det ældste — Hagenskov er bygget. En gammel Tradition paa Stedet fortæller, at Kong Hagen, hvorefter Slottet fik Navn, var dets Grundlægger.

— — — — —

Det andet Voldsted »Store Slotsbanke« ,»Borgbanken« eller »Hagenskov Slotsbanke« ligger ca. 600 Meter sydøst for Frederiksgaves nuværende Hovedbygning, og maa sikkert hidrøre fra Middelalderen, men hvornaar Flytningen af Hagenskov fra »Gamle Slotsbanke« til »Store Slotsbanke« har fundet Sted, lader sig ikke afgøre. Derfor ved man heller ikke, naar der i den ældre Middelalder tales om Hagenskov, om Begivenhederne da skal henføres til »Gamle-« eller Store Slotsbanke«. Hvorledes det ældste Hagenskov saa ud vides ikke, men i 1259 ansaas Stedet for en af de stærkeste Fæstninger her i Landet, ligesom det ogsaa var forsynet med Fangetaarne.

Hagenskov Slot paa »Store Slotsbanke« brændte i 1741, og blev i 1775 opført paa sin nuværende Plads.

Voldstedet, der nu er tilbage, ses i vore Dage som en temmelig høj Jordmasse, ca. 110 Meter lang og 90 Meter bred, delvis omgivet af Grave. I Konferentsraad Niels Rybergs Tid blev Voldstedet omdannet, og der blev anlagt en Terrasse med tre Afsatser. Paa de to nederste vokser nu store Lindetræer og paa Midten af den øverste staar en Vase af Sandsten med et firkantet Fodstykke. Her findes endvidere en stensat Fordybning (Brønd eller Fangekælder?) ²⁶⁾.

I dette Voldsted ligger uden Tvivl store Levninger af det gamle Hagenskops Mure. Øst og Vest for Gravene strækker sig

²⁶⁾ Traditionen benævner ogsaa dette Sted som Jacob Erlandsens Fængsel.

20 Meter brede Volde og udenfor disse ligger mod Øst Mølle-dammen og mod Vest en stor Mose.

Her er fundet nogle Murbrokker af Munkesten, og paa Brandtomten efter Slottets Brand i 1741 er der af og til fundet smaa Stykker Guld og Sølv, og en Arbejdsmands Kone skal engang have fundet en Guldkæde, som Niels Ryberg gav hende 15 Rdl. for og eftergav hendes Mands Ugedage for Livstid.

Om disse to Voldsteder skriver Pastor Holsøe, Sønderby²⁷⁾: » $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej fra Frederiksgave er en Høj, hvor der for 39 Aar siden (1770) blev gravet af Hans Pedersen Saltofte, og han traf her af en Gravs Størrelse et mindre Rum fyldt med Jord og løse Sten. Stedet kaldes »Gammel Slot« og er en Snæs Alen i Gennemsnit. Bækken, der løber forbi, kaldes Kisbæk. Kong Hagen skal ligge begravet Sønden for Højen. I Niels Rybergs Tid blev Graven udgravet, men der fandtes kun en Potte med nogle Ben i. Slotsruinen syd for Frederiksgave var Erkebiskop Erlandsens Fange-sted i to Aar, og Kong Valdemar den Tredie belejrede det for-gæves i 10 Uger.«

Andre Fund fra Sønderby Sogn.

I 1838 fandtes i Hagenskov Borgruinbanke to Jernnøgler, den ene temmelig ny. De fandtes begge i 5 Alens Jorddybde.

Paa en af Frederiksgaves Marker, omtrent 200 Alen fra en sløjfet Gravhøj, er ved Pløjningen fundet en Sølvfingerring dannet af et $\frac{1}{6}$ Tomme bredt Sølvbaand, hvorpaa er indgraveret et Kors og »Ave Maria Gra« (gratia), d. e. Begyndelsesordene til »Hil være dig, Maria«. Ringen, der et Sted er gaaet op i Lodningen, maa stamme fra den katolske Tid. Den er foræret til National-museet af Jægermester Langkilde, Frederiksgave.

Af Justitsraad, Herredsfoged Lindberg i Assens, er i sin Tid indsendt til Nationalmuseet en $\frac{5}{12}$ Tomme lang og $\frac{5}{8}$ Tomme bred Sølv-Dupsko, der synes at have været anbragt paa Skeden til en fin tveægget Kaarde. Den har oprindeligt været forgyldt og paa Forsiden af den er foroven et trekantet Vaabenskjold og derunder en i Basrelief fremstillet gaaende Løve. Dupskoen er fundet af en Vejmand ved Oprensningen af en Stenkiste paa Faaborg Landevej mellem Sønderby og Ebberup. Da den fandtes, sad der noget som

²⁷⁾ Indberetning 22. Juli 1809.

lignede Rester af raadent Træ i den. Dupskoen vejer ca. 25 Gram, og Værdien ansattes, da den fandtes, til 3 Kr. 33 Øre, hvilket Beløb blev udbetalt til Finderen.

Vaabenet paa Dupskoen er Abildgaards; Jep Abildgaard levede 1387—1438 paa Fyn og var gift med Sofie Jensdatter Revel til Løgismose.²⁸⁾

Den 2. Marts 1918 fandt Skovfoged Rehmeyer, Frederiksgave, i en Mose ca. 10 Alen fra det Sted, hvor Hagenskov Slot har ligget, to store Kobberkedler, indeholdende mange forskellige Ting saaledes: 2 Messinggryder, 3 Lysstager, 3 Messingfade, 3 Drikkekrus, 27 større og mindre Tintallerkener, 2 Fyrfade, 1 lille Skaal, 7 Tinplader. Paa en af de større Tallerkener staar:

A	B	H
16		30

Sagerne maa antages at være nedlagt i Mosen under Svenskekrigen 1657—60, og da den, der havde besørget Nedlæggelsen, rimeligvis enten er død eller er blevet dræbt under Krigen, har Genstandene faaet Lov at ligge indtil vore Dage.

Nationalmuseet vilde gerne have erhvervet de fundne Genstande, men daværende Ejer af Frederiksgave, Lensgreve B. Wedell, meddelte Museet 8. August 1918, at han ønskede at beholde Fundet, og at Genstandene vilde blive opstillede paa Frederiksgave Hovedbygning.

Oldtidsminderne er mange i Sønderby Sogn, og selv om Nutidens moderne og praktiske Haand har grebet stærkt og forstyrrende ind, er det heldigvis ikke lykkedes helt at udslette Sporene af Fortidsfolkets Færd, Virken og Levesæt. Vore Forfædre ikke blot ridsede Runer i Stenene, — en Skrift, som Tiden ikke kunde udviske —, men ogsaa ved de i Gravhøje, Dysser og Moser fundne Vaaben, Smykker og Husgeraad skrev de deres Tids Historie, som vi i vore Dage prøver paa at tyde og tolke.

Over Frederiksgave med de græsklædte Voldsteder, de delvis tilgroede Grave, det tilsandede nu inddæmmede Sejlløb og de andre Fortidsminder hviler der fra Oldtid og Middelalder og op til vore Dage et Drag af Romantik og Folkehistorie.

Her færdedes Konger, Bisper og Herremænd, her holdt de Raad og forhandlede om Rigets Ve og Vel, her levede Frederik

²⁸⁾ Se Hist. Aarboeg f. Od. og Ass. Amter, »Aargang 1928, S. 433.«

d. VII som Kronprins i flere Aar, og paa sine Udflugter i Omegnen gik han og talte med Borger og Bonde paa sin jævne Maade om de jævne Ting.

Vel har ogsaa Nutiden her ændret mangt og meget, og Idyllen og Poesien har ligesom faaet trangere Kaar, men naar Vinden sagte suser gennem Skovene med de gamle, mosgroede Træstammer, — naar Vandmøllens Hjul høres klapre —, eller man mærker Duften af Datidens Lægeplanter, Bukkeblade, Rejnfan, Mynte og Hestehov, der endnu vokser frodigt i Nærheden af Voldgraven eller i Moserne, da føler man ligesom en Luftning fra den svundne Fortid, — den Fortid, der bør værnes om med Pietet, med Æresfølelse.

Staar man paa Sønderby Kirkebakke og ser ud over Søen, der omkredses af Landsbyens Gaarde og Huse — ofte byggede i gammel, fynsk Stil — eller ved Aakrogs havfriske Badestrand, hvor Bebyggelsen har et mere moderne Tilsnit, — eller ved Frederiksgaves Park med Aaen, der gennemskærer det flade Engdrag, hvor ved Foraarstide Pragtstjerner, Engblommer og Kabellejer blomstrer om Kap, da kan det ske, at den fynske Digter H. C. Andersens Ord rinder een i Hu: »Jeg tror, der er skønnest i Danmark«.
